İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, sy. 26, 2015, s. 331-368.

İSLÂM HUKUKUNA GÖRE GIDA KATKI MADDELERİ

Dr. Yüksel ÇAYIROĞLU*

Özet: Bu makalede, neredeyse tüketilen bütün endüstriyel gıdaların içinde yer alan gıda katkı maddelerinin İslâm hukukuna göre nasıl değerlendirileceği ortaya konulmaya çalışılmıştır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla katkı maddelerinin ve bunların katıldığı ürünlerin hükmü ele alınırken, bunların kaynağı, istihâle geçirip geçirmedikleri, istihlâkın söz konusu olup olmadığı ve bir de vücuda verdikleri zarar göz önünde bulundurulmakta ve buna göre bir hükme varılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Gıda Katkı Maddeleri, İstihâle, İstihlâk, Zarar, Jelâtin, Alkol.

Food Additives in Islamic Law

Abstract: In this article, we try to demonstrate how to evaluate food additives which are almost found in all edible industrial products from the perspective of Islamic Law. While evaluating additives and the status of the food that contain them, we try to take their source into consideration, whether they underwent chemical transformation (istihala), whether a substance dissolved in another (istihlak), and the harm they give to the body. We made a conclusion accordingly finally.

Keywords: Food Additives, Chemical Transformation (Istihala), Dissolving (Istihlak), Harm, Gelatin, Alcohol.

I- GİRİŞ

Gıda katkı maddeleri, günümüzde gıdayla ilgili yaşanan problemlerin başında yer almakta ve bu problem, bilim insanları ve araştırmacıların yanı sıra bütün bir toplumu ilgilendirmektedir. Çünkü neredeyse içeriğinde katkı maddesi yer almayan bir endüstriyel ürün bulunmamaktadır. Dolayısıyla insanlar, ister bunun farkında olsun ister olmasınlar, yiyip içtikleri ürünlerle birlikte katkı maddelerini de tüketmektedirler. Problemin asıl sebebi ise gıdalara katılan katkı maddelerinin tamamının sağlıklı, temiz ve helâl olmasıyla ilgili endişelerdir.

Bazı katkı maddelerinin sağlık açısından riskli olması Müslümanların yanı sıra bütün insanları ilgilendiren bir problemdir. Fakat bunun yanında bir kısım katkı maddelerinin de Kur'ân ve Sünnet'te yenilmesi yasaklanan gıdalardan elde edildiği bilinmekte ve bu yüzden onların tüketilmesiyle ilgili farklı görüş ve içtihatlar ortaya konulmaktadır. Bu görüşlerdeki ihtilâfın birinci sebebi istihâle hakkındaki farklı yaklaşımlar, diğer sebebi ise katkı maddelerinin ürün içerisinde müstehlek hâle gelmesinin, onların hükmüne olan etkisi hakkındaki görüş ayrılıklarıdır.

* Güvenilir Gıdalar Vakfı Fıkıh Kurulu Genel Sekreteri, yukselcayiroglu@hotmail.com.

Hiç şüphesiz istihâle ve istihlâk, helâl gıdayla ilgili yapılan çalışmaların başlıca problemlerindendir. Çünkü onlar, kökeni haram olan katkı maddelerinin ve onların katıldığı gıdaların hükmünü tespit etmede, göz önünde tutulması gereken temel kavramlardır. Daha doğrusu istihâle ve istihlâk, bu tür katkı maddeleriyle ilgili hemen "haram" hükmünü vermeden önce, İslâm hukukçularının konuyu bir de bu açıdan değerlendirmelerine imkân tanımakta ve bazı durumlarda bir kolaylık ve çıkış yolu olmaktadır.

Ne var ki konuyla ilgili ortaya konulan görüşlere bakıldığında, bu meselenin araştırmacılar nezdinde fıkhî açıdan netlik kazanmadığı görülmektedir. Zira istihâle ve istihlâkın kavramsal çerçevesini çizmek, tam olarak mahiyetlerini tespit etmek ve maddelerin helâllik ve temizliğine etkisini ortaya koymak ciddî bir araştırma gerektirmektedir. Bu konuda hüküm verirken, kasıt unsuru, umum-ı belva, siyaset-i şer'iyye, zaruret ve ihtiyat gibi kavramların da nazara alınması gerektiğini düşündüğümüzde, problemin daha da karışık hâle geldiği anlaşılmaktadır. Ayrıca bir katkı maddesinin özellikle istihâle açısından değerlendirilebilmesi için, kullanılan gıda teknolojilerinin ve üretim proseslerinin bilinmesi gerektiği de izahtan varestedir.

Bu kısa izahlardan da anlaşılacağı üzere bir katkı maddesinin daha doğrusu onun katıldığı gıda ürününün fıkhî açıdan hükmünü tespit etmek için, genel itibarıyla dört noktadan hareket edilmektedir. Bunlardan ilki katkı maddesinin kökeni, ikincisi onun istihâle geçirip geçirmediği, üçüncüsü ürün içinde müstehlek hâle gelmesinin hükme tesiri, dördüncüsü de insan sağlığına zararlı olup olmadığıdır.

Biz bu makalemizde, öncelikle ele aldığımız gıda katkı maddelerinin tarifi, kullanım amaçları, kaynakları, sayısı ve izin süreçleriyle ilgili genel bir bilgi verecek, arkasından da yukarıda tespit ettiğimiz üzere dört açıdan bunların İslâm hukukuna göre hükümlerini tespit etmeye çalışacağız. Dolayısıyla bu çalışmanın, katkı maddelerinin hükmünü tespit etme adına takip edilmesi gereken yöntemi ortaya koymayı hedeflediğini söyleyebiliriz.

II- GIDA KATKI MADDELERİ

A. TANIMI

Türk Gıda Kodeksi Yönetmeliği'nde gıda katkı maddelerinin tanımı şu şekilde yer almaktadır: "Tek başına gıda olarak tüketilmeyen, gıda hammaddesi ve/veya yardımcı maddesi olarak kullanılmayan, tek başına besleyici değeri olan veya olmayan; seçilen teknoloji gereği kullanılan işlem sırasında kalıntı veya türevleri mamul maddede bulunabilen, gıdanın hazırlanması, tasnifi, işlenmesi, ambalajlanması, taşınması, depolanması ve dağıtımı sırasında gıda maddesinin tat, koku, görünüş, yapı ve diğer niteliklerini korumak, düzeltmek veya istenmeyen değişikliklere engel olmak amacıyla kullanılmasına izin verilen maddelerdir."[1]

1 www.resmigazete.gov.tr/arsiv/23172_1.pdf, erişim tarihi: 3.1.2013.

B. KULLANILMA AMACI

Genel itibarıyla katkı maddelerinin kullanılma sebebi, gıdaların raf ömrünü uzatmak veya görünüm, lezzet, koku, tat ve yapısını iyileştirmektir. Bununla birlikte katkı maddelerinin, ürün kalitesini ve çeşitliliğini arttırma, gıda üretimini hızlı ve kolay hâle getirme, maliyeti düşürme, üretimde standardı yakalama gibi fonksiyonları da vardır. Katkı maddeleriyle bazen gıdalara yeni bazı özellikler kazandırılırken bazen de onların var olan özelliklerinin korunması amaçlanır.[2]

Gıda katkı maddeleri, gıdalardaki kullanım amaçlarına göre şu şekilde sınıflandırılmıştır: Antioksidanlar, aroma ve lezzet arttırıcılar, asitler, asitlik düzenleyiciler, ayırıcılar veya şelatlar, emülgatörler, emülsifiye edici tuzlar, enzimler, hacim arttırıcılar, itici gazlar, jelleştiriciler, kabartıcılar, kıvam arttırıcılar, koruyucular, köpüklenmeyi önleyiciler, modifiye nişasta, nem tutucular, paketleme gazları, parlatıcılar ve kaplama maddeleri, renklendiriciler, sertleştiriciler, stabilizatörler, tatlandırıcılar, topaklanmayı önleyiciler, un işlem maddeleri.[3]

C. KULLANILDIĞI YERLER

Günümüzde market raflarında gördüğümüz endüstriyel gıdaların içerisinde katkı maddesi içermeyen bir ürün bulmak neredeyse imkânsızdır. Dolayısıyla unlu ve sütlü mamuller, bisküvi ve kekler, ileri işlenmiş et ürünleri, gazlı içecekler, tatlı ve şekerlemeler, hazır çorbalar, dondurmalar gibi yiyecek ve içeceklerin hemen hemen tamamı katkı maddesi içermektedir.[4]

D. KAYNAKLARI

Gıda katkı maddelerini üretildikleri kaynak itibarıyla ilk olarak doğal, doğala özdeş ve sentetik şeklinde üçe ayırabiliriz. Doğal olan katkı maddeleri de hayvansal veya bitkisel kaynaklardan üretilebileceği gibi mikroorganizma veya inorganik maddelerden (demir, fosfat, magnezyum ve potasyum gibi) de elde edilmektedir. Hayvanların yağlarının yanı sıra, mide, kemik, deri, kıl, kan, beyin ve pankreas gibi bütün uzuvları ve aynı şekilde bitkilerin de kökleri, yaprakları, reçineleri, meyveleri ve meyve kabukları gibi parçaları katkı maddeleri için önemli birer kaynaktır. Doğala özdeş katkı maddeleri ise aslında kimyasal yollarla sentez edilirler. Fakat

2 Bkz. Harun Şimşek, *Gıda Katkı Maddeleri Rehberi*, Fazilet Neşriyat 2011, 2. baskı, s. 15-17; Mehmet Akbulut, "Gıda Katkı Maddeleri: Fonksiyonları ve Kaynakları", *1. Ulusal Helâl ve Sağlıklı Gıda Kongresi*, editör: Fatih Gültekin, Ankara, 2011, s. 59; Ümit Cihan Atman, "Katkı Gıda Maddeleri ve Gıda Kontrolü", *Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi (Sted)*, Mart 2004, cilt: 13, sayı: 3, s. 86.

3 Her bir sınıf katkı maddesinin gıdalardaki kullanılma amacı ve fonksiyonu için bkz. Harun Şimşek, *Gıda Katkı Maddeleri*, s. 24-190; Fatih Gültekin, *Fark Etmeden Yediklerimiz Gıda Katkı Maddeleri*, Server İletişim, İstanbul 2014, s. 33-36.

4 Harun Şimşek, *Gıda Katkı Maddeleri Rehberi*, s. 17-18; Erdoğan Küçüköner, "Yeni Ürün Geliştirmede Gıda Katkı Maddelerinin Fonksiyonları ve Önemi", *Gıda Teknolojileri Dergisi* 2006, 31 (3), s. 175-176.

bunları oluşturan bileşikler, doğada da bulundukları için doğala özdeş diye isimlendirilmişlerdir. Sentetik (sun'î, yapay) katkı maddeleri ise farklı kaynaklardan kimyasal yollarla sentez edilen ve kimyasal yapıları itibarıyla doğada bulunmayan bileşiklerdir/maddelerdir. Doğal olarak elde edilen maddelere çeşitli kimyasal işlemler uygulanmasıyla elde edilen katkı maddeleri ise yarı sentetiktir.[5]

E. SAYISI

FDA'nın (Food and Drug Administration) onay verdiği katkı maddesi sayısı, yaklaşık olarak 2800'dür. Fakat sağlığa zararlı olduklarının tespit edilmesi, daha uygun alternatiflerinin bulunması ve güvenlikleriyle ilgili endişelerden dolayı bunların da bir kısmının kullanımı yasaklanmıştır. Gıda katkı maddelerinin sayısını sekiz bine kadar çıkaranlar da vardır. Bununla birlikte günümüzde dünya piyasasında pazarlanan katkı maddesi sayısının yaklaşık olarak 3000-3500 civarında olduğu ifade edilmektedir. Avrupa Birliği tarafından kullanımına izin verilen katkı maddesi sayısı ise 350 civarındadır.[6]

F. "E" KODLARI

Bir katkı maddesine "E" numarasının verilmesi onun, Avrupa Birliği ülkeleri tarafından kullanımına izin verildiğini gösterir. Numaranın başında yer alan "E" harfi de, Avrupa Birliği demek olan "European Union" kelimesini simgelemektedir. Gıda katkı maddeleri etikete bazen orijinal isimleriyle, bazen sadece "E" kodlarıyla, bazen de her ikisiyle birlikte yazılmaktadır. Bu kodun yanı sıra uluslararası geçerliliği olan INS (The International Numbering System) veya CAS (Chemical Abstract Service) gibi başka nuramalandırma sistemleri de vardır.[7]

Bütün katkı maddelerine "E" kodunun verilmediğini de ifade etmek gerekir. Mesela sayıları çok fazla olduğu için (yaklaşık üç bin civarında) aroma maddelerine "E" kodu verilmemiştir. Aynı şekilde meyve, sebze ve baharatlardan elde edilen bazı doğal renklendiricilerin de "E" numarası yoktur. Enzim, aminoasit, vitamin ve minerallerin yanısıra "E" numarası olmayan daha başka katkı maddelerinin de bulunduğunu ifade etmek gerekir.[8]

---

5 Emine Aksoydan, *Gıda Katkı Maddeleri ve İnsan Sağlığına Etkileri*, Mikado Sağlık İstanbul, s. 5; Harun Şimşek, *Gıda Katkı Maddeleri Rehberi*, s.70; 74; Stofberg J., "Gıda Aroması: Doğal Ne Kadar Doğaldır?", trc. Atillah Akgül, *Gıda Teknolojileri Dergisi* 1987, 12 (4), s. 266-268.

6 Fatih Gültekin, *Gıda Katkı Maddeleri*, s. 28; Ümit Cihan Atman, "Katkı Gıda Maddeleri ve Gıda Kontrolü", *Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi (Sted)*, Mart 2004, cilt: 13, sayı: 3, s. 86.

7 Fatih Gültekin, *Gıda Katkı Maddeleri*, s. 28.

8 Harun Şimşek, *Gıda Katkı Maddeleri Rehberi*, s. 16-21; Emine Aksoydan, *Gıda Katkı Maddeleri ve İnsan Sağlığına Etkileri*, s. 15; Mehmet Akbulut, "Gıda Katkı Maddeleri: Fonksiyonları ve Kaynakları", *1. Ulusal Helâl ve Sağlıklı Gıda Kongresi*, s. 61.

G. İZİN SÜRECİ

Gıda katkı maddeleri büyük ölçüde kimyasal maddelerden oluştuğundan ve insanlar ömür boyu bu kimyasalları tükettiklerinden ötürü, meselenin insan sağlığıyla sıkı bir ilişkisi vardır. Bu yüzden üretimi tamamlanan katkı maddelerinin gıda sanayiinde kullanılabilmesi ve en düşük dozun belirlenebilmesi için, süresi uzun ve maliyeti yüksek bir kısım bilimsel araştırmalar ve deneyler yapılması gerekmektedir. Eğer bu araştırmalar sonucunda ele alınan katkı maddesinin zararsız olduğu tespit edilir veya onun günlük alınmasına izin verilen miktarı (ADI)[9] belirlenirse uluslararası bazı kuruluşlar tarafından onun kullanılmasına izin verilmektedir. Kullanımına izin verilen bir katkı maddesinin, günlük alınmasına izin verilen miktarı, gıdaların üretim tekonolojisinin gerekli kıldığı miktar, bu katkı maddesinin toplamda kaç gıdada kullanılacağı ve bir de bu gıdaların ortalama tüketimi göz önünde bulundurularak söz konusu katkı maddesinin gıdalara katılabilecek maksimum miktarı tespit edilir.[10]

III- GIDA KATKI MADDELERİNİN FIKHÎ AÇIDAN DEĞERLENDİRMESİ

A. ELDE EDİLDİĞİ KAYNAK AÇISINDAN

Gıda katkı maddelerinin hükmünü belirlemede ilk olarak bakılması gereken nokta, onların üretildikleri kaynaktır. Daha önce de ifade edildiği üzere katkı maddelerinin bir kısmı hayvansal, bitkisel veya mikrobiyal kaynaklardan elde edilirken bir kısmı da sentetik yollarla üretilmektedir. Gıda firmaları, ürün etiketlerine, katkı maddeleri şayet hayvansal bir kaynaktan elde edildi ise elde edilen hayvanı belirtmek zorundadırlar. Ancak günümüzde bu konu Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı tarafından çok önemsenmemektedir. Bu yüzden, katkı maddeleri konusunda bilgili olunması gerekmektedir. Ancak çoğu zaman üretici firmadan bilgi alınmaksızın, katkı maddesinin kaynağı hakkında net olarak bilgi sahibi olunamaz. Zira karmin ve balmumu gibi bazı katkı maddelerinin hangi hayvandan elde edildiği bilinse de jelâtin gibi bazı maddelerin hangi hayvandan elde edildiği ve bu hayvanın nasıl boğazlandığı bilinemez. Hatta mono ve digliseritler gibi bazı katkı maddelerini hem bitkisel hem de hayvansal kaynaklardan elde etmek mümkün olduğundan, bu konuda üreticinin açıklamasına ihtiyaç duyulmaktadır.[11]

Genel itibarıyla bitkilerden elde edilen katkılarda bir mahzur bulunmamakta fakat hayvansal kaynaklı gıda katkılarının helâl olması için bir kısım hususlara

9 ADI değeri, bir insanın ömür boyu tükettiği takdirde ona zarar vermeyeceği tahmin edilen miktardır. Bu değerin üzerine çıkılması zaman içerisinde insan sağlığı açısından risk oluşturabilir.

10 Heyet, "Gıda Katkı Maddeleri", *Gıda Mühendisliği Dergisi*, Nisan 1997, sayı: 2, s. 15-16; Nevzat Artık, "Katkı Gıda Maddeleri ve İnsan Sağlığı Açısından İrdelenmesi", *Gıda Mühendisliği Dergisi*, Nisan 1997, sayı: 2, s. 11-12; Mehmet Akbulut, "Gıda Katkı Maddeleri: Fonksiyonları ve Kaynakları", *1. Ulusal Helâl ve Sağlıklı Gıda Kongresi*, s. 65.

11 Harun Şimşek, *A'dan Z'ye Hayvansal Kaynaklı Gıda Katkı Maddeleri*, Lemi Yayınları, İstanbul 2012, s. 13-14.

dikkat edilmesi gerekmektedir. Mikrobiyal kaynaklı katkı maddelerinin de üretim süreci bilinmeli ve helâl olmayan unsurlarla bulaşma olmadığından emin olunmalıdır. İstihâle meselesini bir kenara bırakacak olursak, katkı maddelerinin caiz olması için, ilk olarak bunların İslâm'ın yenilmesini helâl kıldığı, ikinci olarak da şer'î usullere göre kesilmiş olan hayvanlardan elde edilmeleri gerekmektedir. Bu sebepledir ki helâl gıdayla ilgili günümüzde en çok üzerinde durulan hususların başında, kesimle ilgili problemler ve pek çok katkının üretilmesinde ciddî bir kaynak olarak kullanılan domuz gelmektedir. Çünkü şer'î usullere göre kesilmemiş bir hayvanın veya domuzun yenilmesi haram olduğu gibi, istihâle geçirdiği bilinmediği sürece bunlardan alınan katkılar da haram olacaktır.

Tıp Bilimleri İslâm Örgütü, Mayıs 1995 yılında Kuveyt'te yapmış olduğu 8. Tıbbî Fıkıh Toplantısı'da konuyla ilgili şu karara yer vermiştir: "Bazı peynir, tereyağı, bisküvi, yağ, dondurma ve çikolata çeşitleri gibi terkibine istihâle geçirmemiş domuz yağı konulan gıda maddeleri haramdır ve hiçbir şekilde bunları yemek helâl değildir. Çünkü ehl-i ilmin, domuz yağının necis olduğuna ve yenmesinin de helâl olmadığına dair icmaı söz konusudur."[12]

Aynı şekilde gıdalarla ilgili araştırma yapan Nezih Hammâd da haram kaynaklı katkı maddeleriyle ilgili şu değerlendirmeyi yapmıştır: "Şüphe yok ki içine domuz yağı giren bütün gıda maddelerinin yenilmesi haram olur. Çünkü domuzun etinin ve yağının necis olduğu konusunda fukahanın icmaı söz konusudur. Dolayısıyla domuzun etini ve yağını tek başına yemek caiz olmadığı gibi, bunları başka maddelerle karıştırarak veya onların içinde eriterek yemek de caiz değildir."[13]

Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı yapmış olan Hamza Aktan da Diyanet'in düzenlemiş olduğu IV. Güncel Dini Meseleler İstişare Toplantısı'nda, hayvanların deri, kemik ve yağ gibi organlarıyla çeşitli işlemler neticesinde bunlardan üretilen yan ürünlerin, hayvanların etleriyle aynı hükme sahip olduğunu ifade etmiştir. Şu hâlde ona göre domuzun kemiklerinden elde edilen ve pek çok gıdada kullanılan jelâtin haram olduğu gibi, onun kullanıldığı gıdaların yenilmesi de caiz değildir.[14]

Konuyla ilgili Hamdi Döndüren'in yaklaşımı ise şu şekildedir: "Allah'tan başkası adına kesilen hayvan örneğinde olduğu gibi, insan sağlığına zararlı bir yönü bulunmadığı sabit olsa bile, insanların inanç konusundaki duyarlılıkları dikkate alınarak eti yenen ve usulüne göre kesilen hayvanlardan elde edilen katkı maddeleri tercih edilmeli, bunların üretilmesi ve içeriklerinin etiketlerinde gösterilerek satışa sunulması sağlanmalıdır."[15]

12 Nezih Hammâd, *el-Mevâddü'l-muharrametü ve'n-necisât fi'l-gızâi ve'd-devâi beyne'n-nazariyyeti ve't-tatbîk,* Dimeşk: Dâru'l-kalem 2011, 2. bsk, s. 70.

13 Nezih Hammâd, *el-Mevâddü'l-muharreme*, s. 70.

14 Hamza Aktan, "Hakkında Nass Olmayan Gıda Maddelerinde Dinî Hükmün Belirlenmesi", *IV. Güncel Dinî Meseleler İstişare Toplantısı "Helâl Gıda"*, Afyon 2011.

15 Hamdi Döndüren, "İslâm'a Göre Helâl-Haram Gıdalar ve Kimyasal Değişim", *VI. İslâm Hukuku Anabilim Dalı Koordinasyon Toplantısı ve İslâm Açısından Helâl Gıda Sempozyumu*, Emin Yayınları, Bursa 2009, s. 72.

Yenilmesi helâl olmayan hayvanlardan alınan katkı maddeleri ve onların katıldığı ürünler caiz olmadığından, günümüzde hayvansal katkı maddesi ihtiva eden gıda ürünlerine şüpheyle yaklaşılmaktadır. Tüketilmesi haram kılınan domuz ve alkolün, katkı maddeleri sanayiinde kullanım yaygınlığının yanı sıra, mezbahalardaki kesimlerde her zaman şer'î usullere riayet edilmemesi de bu şüpheleri güçlendirmektedir. Bu şüphenin giderilmesi ise söz konusu katkı maddelerinin helâl kaynaklardan üretildiğinin bilinmesine bağlıdır.

B. İSTİHÂLE AÇISINDAN

İslâm'ın haram kılmış olduğu gıdalardan elde edilen katkı maddelerinin haram olduğunu ve bunların katıldığı gıdaların tüketilmesinin caiz olmayacağını ifade ettik. Fakat bazı katkı maddeleri farklı süreçlerden geçerek kimyasal bir kısım değişimlere maruz kaldıkları için burada karşımıza istihâle kavramı çıkmaktadır. İstihâleye maruz kalan katkı maddelerinin hükmüne geçmeden önce, kısaca istihâle hakkında bilgi verilmesi faydalı olacaktır.

1- İstihâlenin Tanım ve Mahiyeti

Arapça bir kelime olan istihâle, حَالَ fiilinden türemiştir. Bu fiil ise değişme, başkalaşma, eğrileşme, bir senenin geçmesi, bir şeyin tamam olması ve iki şeyin arasına girme gibi manalara gelir ki bunların da temelde bir şeyin bir hâlden başka bir hâle geçmesi etrafında toplandığı görülmektedir. Nitekim Zebidî de değişen ve başkalaşan her şey için bu fiilin kullanılacağını ifade etmiştir. İstihâle'nin sözlük manası da bununla aynıdır.[16]

İstihâlenin terim manasına gelince, bununla ilgili yapılan açıklamalardan hareketle şu şekilde bir tanım yapmak mümkündür: *İstihâle, temel yapısı değişikliğe uğrayan bir maddenin ayn'ının, öncekinden farklı isim, sıfat ve özelliklere sahip olan başka bir ayn'a dönüşmesidir.*[17] Tanımdan da anlaşılacağı üzere bir maddede meydana gelen değişikliğin istihâle olarak isimlendirilebilmesi için onun vasfının, hususiyetinin ve özelliklerinin değil; aslının, zatının, mahiyetinin, tabiatının yani temel yapısının değişmiş olması gerekmektedir.

İbn Âbidin istihâlenin ayırt edici bu özelliğini bir kısım misaller verdikten sonra şöyle ifade etmiştir: "Bütün bunlar, hakikatin başka bir hakikate değişmesidir; yoksa sadece vasfın değişmesi değildir."[18] İbn Teymiye de istihâle sonrasında meydana gelen maddenin, öncekinden tamamen başka bir madde olduğunu şu ifadele-

16 Bkz. Zebidî, *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmus,* thk. Abdülhalim Tahâvî, Kuvety: et-Türâsü'l-Arabî 2001, XXVIII, 365-368; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, Beyrut: Dâru sâdır, s. 184-186.

17 İstihâleyle ilgili yapılan diğer tanım ve açıklamalar için bkz. Yüksel Çayıroğlu, *İslâm Hukukuna Göre Helâl Gıda*, Işık Yayınları, İstanbul 2013, s. 210-211.

18 İbn Âbidin, *Reddü'l-muhtâr ala'd-Dürri'l-muhtâr,* Beyrut: Dâru'l-fikr 2000, I, 136.

riyle anlatmıştır: "Necis maddenin, istihâleyle temiz hâle geldiğini söylemek doğru değildir. Zira necis bir madde, temiz olmaz. Temiz olan madde ise önceki pis madde değil onun istihâle geçirmiş hâlidir. Yani hakikatte ortada tek bir madde vardır."[19]

İstihâle, fıkıh kitaplarında genel itibarıyla yanma, topraklaşma veya tuzlaşma gibi hâdiselerle değişikliğe uğrayan necis ve haram maddelerin temiz ve helâl hâle geleceklerini ifade etmek için kullanılmıştır. Buradan hareketle bazı araştırmacılar istihâleyi kabul etmediklerini ifade etmişlerdir. Fakat burada şu noktaya dikkat edilmesi gerekmektedir: İstihâle, tıpkı kimyasal değişim gibi tamamen tabiî bir hâdisedir. Onun kabul edilip edilmemesi diye bir hükümden bahsedilemez. Ancak burada, istihâle geçiren maddenin hükmünün değişip değişmemesi söz konusu olabilir.

İstihâle, bir çeşit kimyasal değişimdir. Aynı şekilde kanaatimizce fiziksel değişimler de istihâle olarak isimlendirilemez. Fıkıh kitaplarında istihâleye misal olarak verilen bazı hâdiselerin günümüzün gelişen bilimsel yöntemleriyle kimyasal değil de fiziksel birer hâdise olduklarının anlaşılması da bu konuda genel bir hükme varmak için yeterli değildir. Zira bilimin yeterince gelişmediği dönemlerde, maddelerdeki değişimin mahiyetinin tam olarak tespit edilebilmesi mümkün değildir. Nitekim *ed-Dürrü'l-muhtâr*'da pis susamdan tahin ve pis üzümden pekmez yapılması istihâleye misal olarak verilmiş fakat İbn Âbidin bu kitaba yazdığı şerhinde bu bilginin yanlış olduğunu ifade etmiştir.[20]

Bu sebepledir ki istihâlenin mahiyetini anlamak için fıkıh kitaplarındaki misallerden hareket etmek yerine konuyla ilgili yapılan genel açıklamalardan ve tanımlardan yola çıkmak bizi daha sağlıklı bir neticeye götürecektir. Nitekim Hanefî fıkıh kitaplarına bakıldığında pekçok yerde istihâle yerine "inkılâbu'l-ayn" tabirini tercih ettikleri görülmektedir ki bu da bir maddedeki mücerret vasıf değişikliğinden ziyade bizzat maddenin zatının değişmesini ifade etmektedir.

Burada önemli bir hususa daha dikkat çekmekte fayda vardır. Her istihâlenin aynı zamanda kimyasal değişime misal olduğunu ifade etmiştik. Fakat her kimyasal değişimin istihâle olduğunu söylemek mümkün görünmemektedir. Kanaatimizce istihâleden bahsedebilmek için, bir maddenin kimyasal yapısındaki değişimden ziyade, bir dönüşümün gerçekleşmesi gerekir. Zira biz biliyoruz ki pişen yemeklerin bile molekül yapılarında veya moleküller arası bağlarda bir kısım kimyevî değişiklikler olmaktadır. Fakat buradan yola çıkarak, pişmiş bir yemeğin önceki hâlinden tamamen farklı bir madde olduğunu iddia edemeyiz. Bu açıdan bir maddedeki değişikliğin istihâle olarak isimlendirilebilmesi için, o maddenin aslı ve vasfıyla önceki hâlinden tamamen farklı yeni bir maddeye dönüşmesi gerekmektedir.

Buna göre bir maddenin istihâle geçirip geçirmediğini anlamak için, onun son hâlinin ilk hâli hakkında bilgi vermemesini ölçü alabiliriz. Şayet biz, bir madde-

19 İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, Dâru'l-vefâ 2005, 3. baskı, XXI, 611.
20 İbn Abidin, *Reddü'l-muhtâr*, I, 316.

den yola çıkarak onun değişimden önceki cinsini veya türünü tespit edebiliyorsak, onun istihâle geçirmediğine hükmedebiliriz. Zira böyle bir durum, maddenin bütün özelliklerinin tamamıyla değişmediğinin göstergesidir. Mesela bir leş topraklaştığında, bu topraktan alınan numune ile onun ilk hâline ulaşılabilmesi mümkün değildir. Aynı şekilde yanan bir maddenin külünden yola çıkarak, söz konusu madde hakkında bilgi sahip olmak mümkün değildir. Zira yanma ve topraklaşma neticesinde maddeler istihâle geçirmişlerdir.

2- Mezheplerin İstihâleyle İlgili Yaklaşımları

Konuyla ilgili kısaca mezhep görüşlerinin nakledilmesi, istihâlenin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Hiç şüphesiz istihâleyle ilgili fıkıh kitaplarında yer alan en önemli hâdise, şarabın sirkeleşmesidir. Fakat bunun yanında daha başka istihâle hâdiseleri üzerinde de durulmuştur. Biz öncelikle şarabın sirkeleşmesiyle ilgili görüşleri aktaracak, arkasında da diğerlerine geçeceğiz.

a) Şarabın Sirkeye Dönüşmesi

İbn Rüşd, şarabın kendiliğinden sirkeye dönüşmesi hâlinde içilmesinin caiz olacağı konusunda müçtehitlerin icma ettiklerini ifade etmiştir.[21] Fakat insan müdahalesiyle sirkeye dönüştürülen şarabın hükmü hakkında ihtilâf edilmiştir. Hanefî mezhebi başta olmak üzere, meşhur görüşüne göre İmam Malik, Evzaî, Leys b. Sa'd ve bir görüşüne göre Ahmed b. Hanbel bunu caiz görürken; Şafiî ve Zâhirî mezhepleriyle meşhur olan görüşüne göre Hanbelî mezhebi caiz görmemiştir.[22] Hattâbi'nin naklettiğine göre, Ata b. Ebî Rebah ve Ömer b. Abdilaziz de şarabın sirkeleştirilmesini caiz görmüşlerdir.[23] Hasan-ı Basrî ise bunun mekruh olduğunu söylemiş ve haramın helâle, helâlin de harama dönüştürülmesini hoş görmediğini ifade etmiştir.[24]

İmam Malik'ten bu konuda birbirinden farklı üç görüş gelmiştir. Bunlardan birincisine göre, şarabı sirkeye çevirmek haram olsa da neticede meydana gelen sirke temiz ve helâl olur. Onun diğer bir görüşüne göre şarabı sirke yapmak haram olduğu gibi, böyle bir sirke de necistir. Ondan gelen son görüşe göre ise şarabın sirkeleştirilmesi helâl olduğu gibi, şaraptan yapılan sirke de temizdir. Bu üç görüşün içinde, birincisinin daha sahih olduğu ifade edilmiştir.[25] Nitekim Hıraşî de, *Muhtasaru Halîl*'e yazdığı şerhinde, ister insan eliyle isterse kendiliğinden olsun, hamrın sirkeye dönüşmesiyle temiz hâle geleceğini ifade etmiştir. Çünkü şarabın haram

21 İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*, Mısır: Mektebetü'l-Medeniyye, 1975, I, 475.
22 Bkz. İbn Kudâme, *el-Mugnî*, Beyrut: Dâru'l-fikr 1405, I, 294; Kurtubî, *el-Câmiu liahkâmi'l-Kur'ân*, Riyâd: Dâru âlemi'l-kütüb 1952, VI, 290.
23 Hattâbî, *Meâlimu's-sünen*, Halep: el-Matbaatu'l-ilmiyye 1351, IV, 264.
24 Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm, *Kitâbu'l-emvâl*, thk. Muhammed İmâra, Beyrut: Dâru'ş-şurûk 1989, s. 185 (284).
25 Karâfî, *ez-Zahîra*, thk. Muhammed Bu Hubze, Beyrut: Dâru'l-garbi'l-İslâmî 1994, IV, 118-119; Hattâb, *Mevâhibü'l-celîl li şerhi Muhtasarı Halil,* Riyad: Dâru âlemi'l-kütüb 2003, I, 138-139.

ve necis olması ondaki sarhoş edicilik özelliğine bağlanmıştır. Bu özellik ortadan kalktığı zaman ondaki haramlık ve necislik özelliği de yok olacaktır.[26]

İlke olarak insan müdahalesiyle sirkeleştirilen şarabın helâl olmayacağını söyleyen Şafiîler, teferruatta bazı farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Mesela onlara göre, şarabın içine ekmek, sirke, soğan, maya, tuz gibi bir madde atarak yapılan sirke haram olup, onun temizlenmesi de asla mümkün değildir. Çünkü şarabın içine atılan madde necis hâle geleceği için, bu necislik sirkeleşmeden sonra da devam edecektir. Bununla birlikte Şafiîler, şarabın güneşten gölgeye veya gölgeden güneşe taşınmasıyla oluşan sirke hakkında, temiz ve necis olduğuna dair iki farklı görüş nakletmişlerdir.[27]

Netice itibarıyla dört mezhep arasında sadece Hanefiler şarabın insan eliyle sirkeye dönüştürülmesinin ve böyle bir sirkenin kullanılmasının helâl olduğunu söylemişlerdir. Diğer üç mezhep ise meşhur olan görüşlerine göre kendiliğinden meydana gelen sirkeyi helâl görseler de, insan müdahalesiyle şaraptan yapılan sirkenin caiz olmayacağı kanaatindedirler. Zira onlara göre insanın haramı helâl yapma adına böyle bir teşebbüste bulunması caiz değildir. İbn Rüşd, mezhepler arasındaki bu ihtilafın temel sebebini, konuyla ilgili zâhiren birbirine zıt gibi görünen rivayetlerin bulunmasına ve bu rivayetler hakkındaki yorum farklılığına bağlamıştır.[28]

İnsan müdahalesiyle şaraptan sirke yapılmasının caiz olmadığı görüşünü savunanlar, *"Hamrdan uzak durun ki kurtuluşa eresiniz."*[29] ayetini delil getirmişlerdir. Zira Yüce Allah bu ayette mübalağalı bir ifadeyle mü'minleri içkiye yaklaşmaktan menetmiştir. Şarabın sirkeleştirilmesi ise bu ayetin emrine muhalif bir davranıştır. Aynı şekilde Allah Resûlü'nün içki içilen kapları kırmayı emretmesi de, şaraptan uzak durma konusunda mübalağa ifade eden bir başka beyandır.[30]

Bunun yanında Hz. Peygamber'in yetimlere miras olarak kalan şarapları dökmelerini emretmesi ve bunlardan sirke yapma talebini reddetmesi,[31] eline aldığı bir bıçakla içinde şarap bulunan bütün kırba ve tulumları kesmesi[32] ve Hz. Ömer'in insan müdahalesiyle sirkeleştirilen bir şaraptan yapılan sirkenin helâl olmadığı ifade etmesi[33] gibi rivayetler de onların delilleri arasındadır.[34]

Her hâlükârda sirkeye dönüşen bir şarabın helâl olduğunu ifade eden Hanefi mezhebi ve diğer fakihler ise tayyibatın helâl kılındığını bildiren ayetlerin yanı sıra,

26 Hıraşî, *Muhtasarı Seyyidi Halil*, Beyrut: Dâru'l-fikr, I, 87.
27 Nevevî, *el-Mecmu' şerhi'l-Mühezzeb,* Beyrut: Daru'l-fikr, II, 575-577.
28 İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, I, 475.
29 el-Mâide 4/90.
30 Gaznevî, *el-Gurretü'l-münîfe fî tahkîki ba'dı mesâili'l-İmâm Ebî Hanife,* thk. Zâhid el-Kevserî, Kâhire: el-Mektebetü'l-ezheriyye li't-türâs 1998, s. 81; Serahsî, *el-Mebsût*, Beyrut: Dâru'l-ma'rife, XXIV, 22.
31 Ebû Dâvud, "Eşribe", 3; Müslim, "Eşribe", 11; Tirmizi, "Büyû", 58.
32 Bkz. Hâkim, *el-Müstedrek*, IV, 145; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VIII, 287.
33 Abdürrezzâk, *Musannef*, IX, 253 (17110); Beyaki, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 37 (11532).
34 Nevevî, *el-Mecmu'*, II, 575; Serahsî, *el-Mebsût*, XXIV, 22; Hattâbî, *Meâlimu's-sünen*, IV, 263; İbn Kudâme, *el-Mugnî*, I, 294.

"Sirke ne güzel katıktır."[35], *"En iyi sirkeniz, şaraptan yaptığınız sirkedir."*[36] hadislerini delil getirmiştir. Çünkü ilk hadiste sirke mutlak olarak zikredilirken ikinci hadiste ise açıkça şaraptan yapılan sirkenin helâl olduğu ifade edilmiştir.[37] Onların istidlâl ettiği diğer bir hadis-i şerif ise şu şekildedir: *"Şaraptan yapılan sirke helâl olduğu gibi, meyteden yapılan tabakalama da (meytenin derisi) helâl olur."*[38] Öte yandan Hanefiler, şarabın sirkeleşmesini, derinin tabaklanmasına kıyas etmiş ve tabaklanan deri temiz olduğu gibi sirkeleşen şarabın da temiz olacağını söylemişlerdir. Ayrıca onlara göre istihâle neticesinde şarabın sarhoşluk vasfı kaybolduğu için, ona bağlanan haramlık da ortadan kalkmaktadır.[39]

b) Şarabın Dışındaki İstihâle Örnekleri

Şarabın dışındaki necis maddelerin istihâle geçirdikleri takdirde hükümlerinin değişip değişmeyeceğiyle ilgili kat'î bir nass varid olmamıştır. Bu mesele genel itibarıyla şarabın istihâle geçirmesiyle, tabiattaki ve canlı vücutlarındaki diğer istihâle hâdiselerine kıyas edilmiştir. Bu sebeple müçtehitler tarafından konuyla ilgili farklı görüşler ileri sürülmüştür.

İmam Muhammed, herhangi bir ayrıma gitmeksizin istihâle geçiren bütün necis maddelerin temiz hâle geleceğini söylemiştir. Buna göre tuzlaya düşen bir domuz tuz olduğunda, bir tezek yanarak kül hâline geldiğinde veya necis bir madde topraklaştığında temiz olur. Ebu Yusuf'a göre ise istihâle temizleyici değildir. Dolayısıyla necis bir madde istihâle geçirse bile, necaset vasfı devam eder. Zira o, necis maddelerin parçalarının ortaya çıkan yeni maddede de varlığını sürdüreceklerini ileri sürmüştür. Mesela Ebû Yusuf'a göre bir oduna idrar bulaşsa, sonra bu odun yanarak kül olsa ve bu kül bir kuyuya düşse kuyunun suyunu ifsat eder. Ebu Yusuf şarabın sirkeleşmesiyle ilgili hükmün kıyasa muhalif olarak sabit olduğunu, dolayısıyla başka hâdiselerin buna kıyas edilemeyeceğini söylemiştir. Hanefi mezhebinde müftâ bih olan görüş ise İmam Muhammed'in görüşüdür. Ebû Hanife'nin de bu görüşte olduğu ifade edilmiştir.[40]

İbn Hümam, mezhebin bu görüşünü şu şekilde temellendirmiştir: Şeriat necaset vasfını, eşyada bulunan bazı özelliklere bağlamıştır. Bunların ortadan kalkmasıyla necaset de ortadan kalkar. Buna göre bir merkep tuzlaya düşüp tuz olduktan sonra, artık ortada onun et ve kemikleri kalmamış, sadece tuz kalmıştır. Dolayısıyla buradan alınan bir tuza merkebin değil, tuzun hükümleri uygulanır.[41] Ayrıca Hane-

35 Bkz. Müslim, "Eşribe", 30; Ebu Davud, "Et'ime", 39; Nesâî, "Eymân", 21.
36 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 38 (11534).
37 Serahsî, *el-Mebsût*, XXIV, 7; Gaznevî, *el-Gurretü'l-münîfe*, s. 81; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, Beyrut: İhyâu't-türâsi'l-Arabî, I, 124.
38 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 37 (11533).
39 İbnü'l-Cevzî, *İsâru'l-insâf fî âsâri'l-hılâf*, Kâhire: Dâru's-selâm 1408, I, 376.
40 İbnü'l-Hümam, *Fethu'l-kadîr*, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye 2003, I, 202; İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik şerhu Kenzi›d-dekâik,* Beyrut: Dâru'l-ma'rife 1311, I, 239.
41 İbn Hümam, *Fethu'l-kadîr*, I, 202.

filer bu görüşlerini desteklemek üzere necis kabul edilen meninin, alâkaya ve sonra da müdğaya dönüştükten sonra temiz olduğunu, üzüm suyunun şaraba döüşmekle necis olduğunu, ardından sirkeye dönüştüğünde ise tekrar temiz hâle geldiğini ifade etmiş ve bununla aynı değişen bir maddenin hükmünün de değişeceğini ifade etmişlerdir.[42]

Malikî mezhebinin konuyla ilgili görüşleri Hanefî mezhebine çok yakındır. Malikî fakihlerinin konuyla ilgili verdikleri misallere baktığımızda onların da istihâle neticesinde maddelerin hükmünün değişeceğini ilke olarak kabul ettikleri anlaşılmaktadır. Bunun yanında Malikiler, istihâle geçiren maddelerdeki değişimi salâha veya fesada doğru olması açısından ikiye ayrımışlar; salâha doğru değişenlerin temiz, fesada doğru değişenlerin ise necis olacağını söylemişlerdir. Buna göre insan sütü veya hayvan yumurtası teşekkülleri itibarıyla salâla doğru bir değişim geçirdiklerinden temiz olurlarken; aslı itibarıyla temiz yiyeceklerden oluşmuş olsalar bile kusmuk, kan ve idrar fesada doğru bir değişim geçirdiklerinden dolayı necis olurlar. Ayrıca salâha doğru bir istihâle geçirdikleri gerekçesiyle pis suyla sulanan veya pis gübrelerle gübrelenen mahsuller de temiz görülmüştür. Aynı sebepten ötürü necis yemlerle beslenen hayvanların eti de temiz olacaktır.[43]

Malikiler, Allah Resûlü'nün koku olarak misk kullanmasını da bu görüşlerine delil getirmişlerdir. Zira misk, aslı itibarıyla necis olan ceylan kanından elde edilmektedir. Fakat bu necis madde salâha doğru istihâle geçirmekte ve kanın bütün sıfatları değişikliğe uğramaktadır. Bu sebeple bu madde, öncekinden farklı yeni bir isimle isinlendirilmekte ve ona bağlı olan hükümler de değişmektedir.[44]

Şafiîler ise istihâle konusuna Hanefî ve Malikilerden farklı yaklaşmışlardır. Onlar necis maddeleri, ayn-ı necis veya bir vasfından dolayı necis olmak üzere ikiye ayırmış; ayn-ı necis olan meyte kemiği, insan pisliği gibi maddelerin istihâle geçirse bile temiz olmayacağını, bir vasfından dolayı necis olan maddelerin ise istihâle geçirdiklerinde temizleneceğini söylemişlerdir. Zira istihâle neticesinde necis maddelerin bu vasıfları değişikliğe uğramaktadır. Ne var ki Şafiî mezhebine göre, meyte derisi ve şarabın dışında bir vasfından dolayı necis olup istihâle geçirdikten sonra temiz hâle gelen başka bir madde yoktur. Dolayısıyla hayvan tezeği veya insan pisliği yanarak kül hâline gelmekle temiz olmayacağı gibi, meyte, domuz, köpek veya eşek de tuzlaya düşüp tuza dönüşmekle temiz olmazlar.[45]

Hanbelî mezhebinin konuya yaklaşımı Şafiî mezhebine çok yakındır. Hanbeli mezhebine göre de kural olarak istihâle, necis maddeler için bir temizleyici değildir. Dolayısıyla mezhebin meşhur görüşüne göre necis olan bir maddenin

42 İbn Hümam, *Fethu'l-kadîr*, I, 202; İbn Abidin, *Reddü'l-muhtâr*, I, 327.

43 Derdîr, *eş-Şerhu'l-kebîr alâ Muhtasarı Halîl,* Kahire: Dâru ihyâi'l-kütübi'l-Arabîyye, I, 151; Hattâb, *Mevâhibü'l-celîl*, I, 138.

44 Hattâb, *Mevâhibü'l-celîl*, I, 138; Hıraşî, *Muhtasaru Seyyidi Halil*, I, 87.

45 Nevevî, *el-Mecmû'*, II, 579; Şirbini, *Muğni'l-muhtâc ila ma'rifeti meâni elfazi'l-Minhâc,* Beyrut: Dâru'l-fikr, I, 81.

istihâle geçirmesiyle ortaya çıkan yeni madde de necis olacaktır. Bu hükmün tek istisnası ise şaraptır. Zira şarabın necaseti sonradan ortaya çıkan harici bir vasfa dayanmaktadır. Diğer necasetlerin necisliği ise aynidir. Bu açıdan da yanma, güneşte kalma, rüzgârlanma, kuruma gibi yollarla istihâle geçiren diğer maddelerin hükmü değişmez.[46]

3- İstihâle Hakkında Bir Değerlendirme

Mezhep imamlarının ve modern araştırmacıların konuya yaklaşımlarına bakıldığında, teferruattaki bir kısım farklılıklar mahfuz, hemen hepsinin temel itibarıyla istihâlenin maddelerin necaset ve taharet vasıflarını değiştirici bir özelliğe sahip olduğunu kabul ettikleri görülmektedir. Zira canlı vücutlarında ve yeryüzünde sürekli değişim ve dönüşümler olmakta ve bunun neticesinde yeni yeni maddeler oluşmaktadır. Toprak, ateş, hava ve canlı organizmaları bir istihâle makinesi gibi çalışmakta ve temasa geçtikleri maddeleri bir hâlden başka bir hâle dönüştürmektedirler. Her zaman tahavvül ve tagayyürlerin söz konusu olduğu yeryüzünde bize düşen vazife de, maddelerin önceki hâllerini araştırmak değil, elimize aldığımız bir maddenin vasıf ve özelliklerine bakarak onun hakkında bir hükme varmaktır.

Yüce Allah, Kur'ân-ı Kerim'de sütün yaratılışını anlatırken onun kan ve dışkı arasından çıktığını beyan etmiştir ki[47] istihâleye bundan daha güzel bir misal olamaz. Hayvanın yediği temiz gıdalar kan ve dışkıya dönüşmekle necis hâle gelmekte fakat daha sonra bunların arasından çıkan süt tekrar temiz hâle gelmektedir. İnsan yaratılışının anlatıldığı ayetlerin de buna işaret ettiğini söyleyebiliriz.[48] Ayetlere bakıldığında aslı necis bir maddeden yaratılan insanın, birçok istihâlelerden geçtikten sonra kâmil bir hüviyet kazandığı görülmektedir.

O hâlde, necis maddelerin istihâle geçirdikten sonra da necaset vasıflarının devam edeceğini söylemek bir yönüyle tatbiki imkânsız bir hüküm olmaktadır. Zira bu durumda temas hâlinde bulunduğumuz bütün maddelerin ilk hâllerini araştırma gibi bir vazife ortaya çıkmaktadır ki bunun yerine getirilmesi de teklif-i mâlâ yutaktır. Bu sebepledir ki temel yapısı ve buna bağlı olarak renk, tat ve koku gibi özellikleri değişen bir maddenin hükmünün de değişeceğini kabul etmek Şeriat'ın ruhuna daha uygun görünmektedir. Ne var ki istihâle hakkında genel bir hükme varabilmek için, aşağıdaki hususların da göz önüne alınması gerekmektedir.

---

46 İbn Kudâme, *el-Mugnî*, I, 293; Buhûtî, *Şerhu müntehe'l-irâdât Dekâiku uli'n-nuhâ li şerhi'l-müntehâ,* thk. Abdullah b. Abdilmuhsin, Beyrut: Müessesetü'r-risâle 2000, 1996, I, 105.

47 en-Nahl, 16/66.

48 Bkz. el-Hacc, 22/5; el-Kıyâme, 75/36, 38; el-Gâfir, 40/67; el-Mu'minûn, 23/14.

a) Kasıt Unsuru

Fukahanın da dikkat çektiği üzere, istihâle konusu değerlendirilirken dikkate alınması gereken hususların başında kasıt unsuru gelmektedir. Bilindiği üzere birçok meselenin hükmü, kastın bulunup bulunmamasına göre değişmektedir. Nitekim "Kastın değişmesiyle hükümler de değişir." diyen Şirvânî bunun önemini vurgulama adına şu izahları yapmıştır: Sirke kastıyla veya herhangi bir şeyi kastetmeksizin sıkılan meyve suyu mütekavvim bir maldır; ancak şarap yapmak için sıkılan meyve suyu gayr-i mütekavvim bir mal olup bunun sirkeleşmesi bile beklenmeyerek derhal dökülmesi vacip olur.[49]

Daha önceki açıklamalardan da anlaşılacağı üzere hakkında nass bulunan sirke meselesi üzerinde bile mezhep imamları ihtilâfa düşmüş ve Hanefiler dışında kalan diğer üç mezhep, insan iradesiyle şaraptan yapılan sirkenin caiz olmayacağını söylemişlerdir. Günümüz gıda sektörünün bütünüyle insan iradesine dayandığı düşünüldüğünde, bu problemin önemi daha iyi anlaşılmaktadır. Zira burada cevap verilmesi gereken asıl soru, istihâlenin helâl gıda üretiminde kendisine başvurulacak bir çözüm yöntemi olarak kullanılıp kullanılamayacağıdır. Farklı bir ifadeyle, İslâm'da haram kılınan, alkol, murdar hayvan, kan veya domuz gibi maddelerin gıda endüstrisinde hammadde olarak kullanılmaya uygun olup olmadıkları cevaplanmaya muhtaç bir sorudur. Yani meselenin tüketicilere bakan yanı olduğu gibi, üreticilere bakan yanı da bulunmaktadır.

Hemen ifade etmek gerekir ki bize göre irade ve kasıt unsurunun bu konuda hükme tesiri vardır. Konuyla ilgili rivayet edilen şu hadis-i şerif de bunu göstermektedir: Hz. Peygamber (s.a.s), murdar hayvan ve şarabın yasaklandığını bildirdiğinde bazı sahabiler: *"Yâ Rasûlallah ölü hayvanların yağıyla gemiler yağlanır, onlar kandillerde kullanılır. Biz de bu amaçla yağını kullanamaz mıyız?"* dediklerinde Allah Rasulü buna izin vermemiş ve şöyle buyurmuştur: *"Allah Yahudilere lanet etsin. Allah onlara iç yağını yasakladı, onlar yağı eritip satarak parasını yediler."*[50] Buradan çıkarılması gereken netice, Allah'ın nehiylerini çiğneme adına bulunacak başka yol ve yöntemlerin de yasaklanmış olmasıdır. Kanaatimizce istihâlenin de haramları tüketme adına böyle bir yol olduğu söyleyebilir. *"Allah bir kavme bir şeyi haram kıldığı zaman ondan kazanılacak parayı da haram kılar."*[51] hadisi de aynı noktaya işaret etmektedir.

Bununla ilgili olarak Celal Yeniçeri, bizzat ayn olarak haram olan bir maddenin, bir üretimin ham maddesi de olamayacağını söylemiş,[52] Hacı Mehmet Günay,

49 Şirvânî, *Havâşî alâ Tuhfeti'l-muhtâc bi-Şerhi'l-Minhâc*, Kâhire: Dâru'l-fikr, I, 303.
50 Buharî, "Büyû", 112; Müslim, "Müsâkât", 71.
51 Ebu Dâvud, "İcâre", 30.
52 Celal Yeniçeri, *İslâm Fıkhı Açısından Helâl Gıda Sempozyumu*, s. 146.

alternatifi bulunduğu ve bir zaruret de olmadığı sürece gıda üretiminde haram yiyecek ve içeceklerin kullanılmaması gerektiğini belirtmiş,[53] Faruk Beşer ise konuyla ilgili hükmünü şu ifadelerle dile getirmiştir: "Müslümanların pis ve haram olan maddeleri, istihâle yapmak için dahi olsa, almaları-satmaları ve kullanmaları caiz görülemez. Mesela sabun yapmak için domuz yağı satın alamaz ya da satamaz. Haram olduğunda şüphe olmayan budur. Çünkü Şâri', pis maddeleri yasaklamış ve onlardan mutlak olarak kaçınılmasını emretmiştir. Onları satın alan ya da satan, bu emri nasıl yerine getirmiş olacaktır?"[54]

b) Siyaset-i Şeriyye

İslâm hukukunun fer'î delilleri arasında yer alan maslahat, istihsan ve sedd-i zeria delilleriyle çok yakın bir anlam ilişkisi bulunan siyaset-i şer'iyye açısından istihâleye bakıldığında da karşımıza farklı hükümler çıkacaktır. Zira İslâm'ın haram kılmış olduğu yiyecek ve içeceklerin istihâle yoluyla tüketilmelerinin yolu açıldığında, İslâm'ın gayr-i mütekavvim mal olarak gördüğü ve bu sebeple de alınıp-satılmasını yasakladığı birçok yiyecek maddesinin üretilmesinin, yetiştirilmesinin ve ticaretinin yapılmasının da önü açılmış olacaktır. Mesela domuz yağı açısından meseleye bakacak olursak, bir kısım kimyevî işlemlerle onun istihâleye tabi tutulması ve bunun neticesinde bir kısım katkı maddelerinin üretilmesi mümkündür. Eğer böyle bir işlem tecviz edilecek olursa, domuzun üretimi ve pazarlanması sürecinde pek çok yatırım yapılması ve birçok insanın bu işte istihdam edilmesi teşvik edilmiş olacaktır ki İslâm hukukuna göre böyle bir muamelenin caiz olmadığında şüphe yoktur. O hâlde, Müslümanları haram kılınmış olan gıdalardan uzak tutmak için, siyaset-i şer'iyye gereği söz konusu maddelerin hammadde olarak kullanımının ve hatta bunlardan üretilen katkı maddelerinin yasaklanması düşünülebilir.

Karadavî de, hamrın sirkeye dönüştükten sonra helâl olacağını söyledikten sonra, Hz. Ömer'in siyaset-i ta'ziriyye icabı halkı haramlardan uzak tutmak için şaraptan imal edilen sirkeyi helâl görmediğini[55] ifade etmiş, içki içme, onu üretme, ticaretini yapma gibi amellerden ümmet-i Muhammedi korumak için kendisinin de bu görüşü benimsediğini söylemiştir.[56] Bu konuya dikkat çeken Yunus Apaydın ise şunları söylemiştir: "Bazı konular hakkında fikir beyan ederken, "fıkıh" ve "siyaset-i şer'iyye" ayrımının da farkında olmamız lazım. Bazen fıkhın gereğiyle siyaset-i şer'iyyenin gereği farklı sonuçları, farklı yaklaşımları gerektirebilir. Biz,

53 Bkz. Heyet, *İslâm Fıkhı Açısından Günümüz Fıkıh Problemleri*, Editör: Hacı Mehmet Günay, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir 2010, s. 86-87.

54 Faruk Beşer, "Gıdalarda Helâllik Ve Haramlığı Belirleyen Bazı Temel Kavramlar", http://www.helâldenetim.com/makale.aspx?makaleid=13, 19-10-2011.

55 Bkz. Abdürrezzâk, *Musannef*, IX, 253 (17110); Beyaki, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 37 (11532).

56 Yusuf el-Karadâvî, *Hedyü'l-İslâm Fetâvâ Muâsıra*, Kuveyt: Dârü'l-Kalem 2001, III, 563-564.

fıkha göre dönüşümden önce "haram" dediğimiz bir şeye, dönüşümden sonra artık "haram değil" diyebiliriz. Ama siyaset, bizim "haram değil" dediğimiz şeylere ihtiyatlı yaklaşmamızı gerektirebilir. Yani fıkhen haram olmaktan çıktığını söylediğimiz bazı şeyler için, "din siyaseti/dindarlık siyaseti" gereği mesafe konulması gerektiğini düşünebiliriz."[57]

c) İhtiyat

Son olarak istihâleye bir de ihtiyat kavramı açısından bakmakta fayda mülahaza ediyoruz. Şatıbî, şeriatın, ihtiyat temeli üzerine kurulu olduğunu ve hiçbir zaman tedbiri elden bırakmadığını ifade etmiştir.[58] İhtiyat, şüpheli olan ve dinî hükmünün tam net olmadığı konularda hata ve günaha düşmemek için en güvenli usul ve çözümü benimsemeyi ifade eden bir fıkıh terimidir.[59] Mezheplerin ihtilâf ettikleri konularda azimetlerle amel ederek ihtilaf alanının dışına çıkma da ihtiyatın bir gereği olarak görülmüş ve bunun müstehab olduğu ifade edilmiştir.[60] İşte bu sebepledir ki tüketicilerin de, domuz veya meyte gibi İslâm'ın haram kıldığı ürünlerden elde edildiğini bildikleri katkı maddelerinden uzak durmaları takva ve ihtiyatın bir gereği olacaktır.

Bazı modern araştırmacılar da meselenin bu yönüne dikkat çekmişlerdir. Mesela Yusuf el-Karadâvî, şaraptan imal edilmiş olma ihtimali bulunan bir sirkenin haram olmadığını söylemekle beraber, böyle bir sirkeden kaçınmanın da veranın bir gereği olduğunu belirtmiştir.[61] Aynı şekilde Faruk Beşer, bir kişinin pis bir maddenin istihâleye uğramış hâlini satın almasının ya da satmasının haram olduğunun söylenemeyeceğini ancak zaruret bulunmadıkça bundan kaçınmanın takvaya daha uygun olduğunu ve işin ahlakî boyutunun da bunu gerektireceğini ifade etmiştir.[62] Rıfat Oral ise içkiden sirke yapılmasıyla ilgili açıklamalarından sonra, "Bu konuda ihtiyatlı olmak ve şüpheli şeylerden kaçınmak gerekir." demiştir.[63] Hacı Mehmet Günay da şu ifadeleriyle Müslümanlarca tercih ettiği yolu göstermiştir: "Samimi bir dindarlık ancak dinî emir ve yasaklara bağlılıkla anlaşılabilir. Bu açıdan bir kısım gerekçelerle veya farklı şekil ve yöntemlerle gıdalara müteallik yasakların çiğnenmesi anlamına gelebilecek tavırların, samimi dindarlıkla bağdaştırılması çok zordur."[64]

57 Yunus Apaydın, *İslâm Fıkhı Açısından Helâl Gıda Sempozyumu*, s. 114.
58 Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, thk. Ebû Ubeyde Meşhur b. Hasan Âli Süleyman, Dâru İbn Affân 1997, III, 85.
59 Yunus Apaydın, "İhtiyat", *DİA*, XXI, 577.
60 Bkz. Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye 1403, s. 136; Zerkeşi, *el-Mensûr fi'l-kavâid*, thk. Teysir Fâik Ahmed Muhammed, Kuveyt: Vizâretü'l-evkâf ve'ş-şuûni'l-İslâmiyye 1982, II, 127-128.
61 Yusuf el-Karadâvî, *Hedyü'l-İslâm Fetâvâ Muâsıra*, III, 563-564.
62 Faruk Beşer, "Gıdalarda Helâllik Ve Haramlığı Belirleyen Bazı Temel Kavramlar", http://www.helâldenetim.com/makale.aspx?makaleid=13, 19-10-2011.
63 Rıfat Oral, "İstihlâk", *1. Ulusal Helâl ve Sağlıklı Gıda Kongresi,* s. 128.
64 Bkz. Heyet, *Günümüz Fıkıh Problemleri*, s. 86-87.

4- Katkı Maddelerinin İstihâle Açısından Değerlendirilmesi

Aslında istihâleyle ilgili yapmış olduğumuz genel değerlendirmeler, aynı zamanda istihâle geçiren katkı maddelerine yaklaşımımızı da ortaya koymaktadır. Bununla birlikte günümüzde önemli bir problem olarak kendisini hissettiren ve gıda sanayiinde geniş bir kullanım alanı olan domuz kaynaklı katkı maddelerinin ele alınmasının konuyu daha da anlaşılır kılacağı kanaatindeyiz.

Domuz, Kur'ân'da açıkça haram olduğu beyan edilen tek hayvan çeşididir. Bununla birlikte o, gıda üretiminde farklı maksatlarla yoğun olarak kendisinden faydalanılan bir hayvandır. Öyle ki onun et ve yağı yanında midesi, kılları, derisi, bağırsakları, kanı, kemikleri ve pankreası gibi diğer birçok organı da gıda ve katkı maddesi elde etmek için kullanılmaktadır.

Her ne kadar cumhur-ı fukaha domuzun bütün cüzlerinin haram olduğu konusunda ittifak etmiş olsa da istihâle geçiren domuzun hükmüyle ilgili farklı görüşler ileri sürülmüştür. Ebu Hanife ve İmam Muhammed domuzun yanmasıyla oluşan külün veya tuzlaya düşmesi neticesinde meydana gelen tuzun helâl hâle geleceğini söylemiş, meşhur görüşüne göre İmam Mâlik de aynı hükme iştirak etmiştir. Bununla birlikte Ebu Yusuf, İmam Şafiî ve Ahmed b. Hanbel ise domuzun ayn-ı necis bir hayvan olmasından yola çıkarak onun hiçbir parçasının istihâle neticesinde temiz hâle gelmeyeceğine hükmetmişlerdir.[65]

Çağdaş araştırmacılar da konuyla ilgili olarak farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Onlardan bazıları domuzun haramlığının taabbudî ve onun ayn-ı necis bir hayvan olmasından hareket ederek, istihâlenin onu temiz ve helâl yapmayacağını ifade ederken, bazıları da istihâle geçiren domuz ürünlerinin öncekinden farklı başka bir maddeye dönüşmelerinden yola çıkarak onun helâl hâle geleceğini söylemişlerdir.

Elmalılı Hamdi Yazır'ın konuyla ilgili şu yaklaşımı, Hanefî mezhebinin genel temayülünü aksettirmektedir: O, herhangi bir etin ister insan eliyle isterse tabii bir şekilde olsun kimya ile tam bir çözülmeye ve değişmeye maruz kaldığı takdirde artık onun et ismini kaybedeceğini ve farklı bir mahiyete dönüşerek başka bir isim alacağını ve dolayısıyla da artık onun helâllik ve haramlığının yeni aldığı isim ve mahiyete göre belirleneceğini ifade etmiş, pis olan bir şeyin yanıp kül olduğu takdirde temiz hâle gelmesini buna misal olarak getirmiş ve domuz kemiklerinden elde edilecek olan kömür ve fosforun da başka kömür ve fosforlardan bir farkının olmayacağını söylemiştir.[66]

Yusuf el-Karadavî de, domuzdan elde edilen maddelerin istihâle geçirmeleri neticesinde necis olmaktan çıkacaklarını ve onlara haram kılınan domuz etinin

65 İbn Hümam, *Fethu'l-kadîr*, I, 202; Kâsânî, *Bedâiu's-sanâî fî tertîbi'ş-şerâi'*, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-Arabi 1982, I, 85; Nevevî, *el-Mecmû'*, II, 579; Derdîr, *Hâşiyetu'd-Dusûkî alâ Şerhi'l-kebîr,* Beyrut: Dâru'l-fikr, I, 57.

66 Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, Eser Neşriyat 1979, III, 1563-1564.

hükmünün verilemeyeceğini ifade etmiştir. Zira ona göre, maddelerin ilk hâllerine bakarak onlar hakkında hüküm vermek yanlıştır.[67] Nezih Hammâd da istihâle geçirerek isim, sıfat ve özellikleri itibarıyla ilkinden tamamen farklı bir maddeye dönüşen domuz yapısının haramlık hükmünün ortadan kalkacağını söylemiştir.[68]

Bazı İslâm hukukçuları ise istihâle geçiren domuz ürünlerinin helâl olacağını kabul etmekle birlikte, gıda sanayiinde bundan istifade edilmesini doğru bulmamışlardır. Mesela Hamdi Döndüren, istihâle geçiren domuz mayasının mubah olacağını kabul etmekle birlikte, Müslümanlara yenilmesi helâl hayvanların mayasını kullanmayı tavsiye etmiştir.[69] Konuya daha farklı bir açıdan bakan Orhan Çeker ise domuz kaynaklı maddelerin gıda endüstrisinde kullanılmasına müsaade edilmemesi gerektiği kanaatindedir. O, bu görüşünü domuzun haramlığının aynî ve taabbudî oluşuna bağlamış ve ayrıca söz konusu hayvanın ümmet-i Muhammed için bir imtihan vesilesi olduğuna dikkat çekmiştir.[70] Aynı şekilde 1. Ulusal Helâl ve Sağlıklı Gıda Kongresi'nin almış olduğu karar da domuzun gıda endüstrisinde kullanılmasının doğru olmadığı yönündedir.[71] Düveyş de, domuzu kendi tabiatından çıkarmak için ne türlü mualecede bulunulursa bulunulsun, hiçbir şekilde onu kullanmanın helâl olmayacağı kanaatindedir.[72]

Konuya fetva siyaseti açısından yaklaşan Mehmet Günay ise domuzdan elde edilen ürünlerin istihâleyle helâl hâle gelmeyecekleri görüşündedir. Ona göre domuz ürünlerinin bu yollarla helâl sayılması, İslâm'ı sombolize eden önemli ve ayırt edici bir yasağın fiilen ortadan kalkması ve bu konudaki dini duyarlılığın ciddî şekilde örselenmesi sonucunu doğurabilir.[73] İstihâle mevzuuna bakarken, domuzla diğer necis maddelerin farklı değerlendirilmesi gerektiği kanaatinde olan Tarikî de, istihâle geçirse bile domuzun temiz olmayacağını söylemiştir. Zira ona göre domuzun necisliği zatî ve haramlığı da şiddetlidir. Aynı şekilde Abdünnâsır Ebu'l-Basal da istihâle geçirip geçirmediğine bakmaksızın domuzdan kaçınmanın vacip olduğunu söylemiştir.[74]

Konuyla ilgili görüş ve yaklaşımlardan da anlaşılacağı üzere istihâlenin, domuz ürünlerini temiz ve helâl hâle getirip getirmeyeceği konusunda ciddi ihtilaflar bulunmaktadır. Bazıları da haklı olarak, istihâle geçiren bir domuz ürününün hük-

67 Yusuf el-Karadâvî, *Fıkhu'l-ekalliyât*, Kâhire: Dâru'ş-şürûk 2001, s. 141.
68 Nezih Hammâd, *el-Mevâddü'l-muharreme*, s. 70.
69 Hamdi Döndüren, "Gıda Katkı Maddeleri ve İstihlâk", *1. Ulusal Helâl ve Sağlıklı Gıda Kongresi*, s. 120.
70 *İslâm Fıkhı Açısından Helâl Gıda Sempozyumu*, s. 109. Ayrıca bkz. Orhan Çeker, "İstihâle", *IV. Güncel Dinî Meseleler İstişare Toplantısı "Helâl Gıda"*, Afyon 2011.
71 Heyet, İstihâle Örneklerinin Katkı Maddelerine Yönelik Değerlendirilmesi", *1. Ulusal Helâl ve Sağlıklı Gıda Kongresi*, s. 102-103.
72 Abdürrezzak ed-Düveyş, *Fetâva'l-lecneti'd-dâimeti li'l-buhûsi'l-ilmiyyeti ve'l-iftâ*, Riyâd: Dâru'l-müeyyide 1424, XXII, 282.
73 H. Mehmet Günay, "Hormonlu ve GDO'lu Ürünlerin Dinî Hükmü", *IV. Güncel Dinî Meseleler İstişare Toplantısı "Helâl Gıda"*, Afyon 2011.
74 Ahmed Refîs, *el-Et'imetü'l-musanna'ati'l-hadîseti beyne't-te'sîli'ş-şer'iyyi ve't-tahlîli'l-'ilmiyyi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Câmi'atü'l-Emîr Abdü'l-kâdir 2009, s. 463.

münün değişip değişmeyeceği bir yana, Kur'an'da açıkça haram kılınan bu hayvanın gıda endüstrisinde kullanılmasının maslahata ve dinin ruhuna aykırı olduğuna dikkat çekmiştir. Dolayısıyla istihâleye uğrayan ve yeni bir mahiyet kazanan maddelerin hükmünün de değişeceğini kabul etmek, tek başına bu problemi çözmek için yeterli durmamaktadır.

Öncelikle kabul etmek gerekir ki maruz kaldığı kimyasal reaksiyon neticesinde temel yapısı ve buna bağlı olarak vasıfları ve ismi değişen bir maddenin hükmünün baki kalacağını iddia etmek çok zordur. Çünkü haram veya necis olduğuna hükmedilen bir madde başka bir maddeye dönüştükten sonra önceki maddeden bir eser kalmamakta, dolayısıyla haram ve necis hükümlerinin taalluk ettiği mahal kaybolmaktadır. Aksi takdirde, ölen bir domuzun bir süre sonra toprağa dönüşeceği düşünüldüğünde, bu toprağın sonsuza kadar necis olduğuna veya ateşte yanan bir domuzdan ortaya çıkan küllerin hâlâ necasetinin devam ettiğine hükmetmek gerekir ki fıkhî olarak bunun kabul edilmesi çok zordur.

Bununla birlikte domuz kaynaklı maddelerden katkı maddesi üretiminde mutlaka kasıt unsuru ve maslahatın göz önünde bulundurulması gerektiği kanaatindeyiz. Meseleye bu açıdan bakıldığında ise kanaatimizce domuz ürünlerinin gıda üretiminde hammadde olarak kullanılmalarını tecviz etmek mümkün değildir. Domuzun haramlık hükmünün taabbudi olması ve onun ayn-ı necis bir hayvan olması da farklı yollarla ondan istifade etmenin mümkün olmadığına delâlet etmektedir. Zira İslâm hukukuna göre ayn-ı necis mallar gayr-i mütekavvim olduğundan dolayı onların mülk edinilmesi, ticaretinin yapılması ve onlardan istifade edilmesi haram görülmüştür. Nitekim Hz. Peygamber'in meyteden istifade etmek isteyen sahabeleri, kendilerine iç yağı yasaklanan fakat bunu erittikten sonra satarak parasını yiyen Yahudilere benzetmesi de bunu teyit etmektedir.[75] Üstelik böyle bir uygulamanın önü açıldığında, çok sayıda domuzun yetiştirilmesi ve pazarlanmasının önünü açacaktır ki İslâm hukukunda pekçok hükme kaynaklık teşkil eden maslahat, sedd-i zeria ve siyaset-i şer'iyye açısından bunun tecviz edilmesi mümkün değildir.

Buraya kadar yaptığımız izahlar öncelikle domuzu farklı amaçlar için gıda sanayinde kullanmak isteyen üretici ve sanayiciler içindir. Meselenin tüketicilere bakan yönüne gelince şunları söylemek mümkündür: İstihâle geçirdiği kesin olarak sabit olduktan yani son ürün itibarıyla domuza ait parçalar bütünüyle değişime uğradıktan sonra böyle bir ürünün veya katkı maddesinin domuz eti yemek gibi haram olduğunu ileri sürmek zor görünmektedir. Çünkü fıkhî açıdan domuzla ilgili haramlığın, istihâle geçirmiş ürüne de taalluk edeceğini ileri sürmenin isabetli olmadığı kanaatindeyiz. Zira istihâle neticesinde ilkinden bambaşka bir maddeye dönüşen domuz kaynaklı katkı maddelerinin aslıyla bir alâkası kalmamıştır. Bu-

75 Buharî, "Büyû'", 112; Müslim, "Müsâkât", 71.

nunla birlikte haramı desteklememe bir yana münkere karşı fiilen karşı koyma ve aynı zamanda söz konusu necis hayvana karşı Müslümanların toplumsal vicdanında oluşan hassasiyet ve duyarlılığı delmeme adına domuz kaynaklı katkı maddelerinden kaçınmanın daha evlâ olacağını söylemek de ihtiyatın bir gereğidir.

Domuz hakkındaki bu yaklaşımın, alkol, meyte ve kan gibi haram kılınmış diğer gıdalardan elde edilen katkı maddeleri hakkında da geçerli olduğu kanaatindeyiz. Buna göre bu tür gıdaların gıda üretiminde hammadde olarak kullanılmaları caiz olmadığı gibi, bunlardan yapılan katkı maddeleri istihâle geçirmiş olsa bile, ihtiyaten bunlardan kaçınmak gerekecektir.

C. İSTİHLÂK AÇISINDAN

Kaynağı haram olan katkı maddelerinin içine katıldığı ürünlerin fıkhî hükmünün değerlendirilmesinde göz önünde bulundurulan diğer bir kavram da istihlâktır. İstihlâk, katkı maddelerinin bizzat kendilerinin hükmünü değerlendirmede değil, bunların içine katıldığı ürünlerin hükmünü değerlendirmede karşımıza çıkmaktadır. Aslında tüketiciler açısından önemli olan da bizzat katkı maddelerinin hükümleri değil, onların katıldığı gıdaların hükmüdür. Çünkü bilindiği üzere katkı maddeleri yalnız olarak tüketilen maddeler değildir.

Bazıları haram kökenli katkı maddelerinin ürün içerisinde renk, tat ve koku vasıflarını kaybedeceğinden hareketle bunların mubah olacağını ileri sürmüş ve bu görüşlerini fıkıh kitaplarında yer alan bir kısım hükümlere kıyas etmişlerdir. Bu açıdan konuyla ilgili bir hükme varabilmek için öncelikle istihlâk kavramının anlaşılması, ardından fıkıh kitaplarındaki ilgili misallerin ele alınması ve son olarak da istihlâkın farklı açılardan değerlendirilmesi gerekmektedir.

1- İstihlâkın Tanım ve Mahiyeti

Lügat mânası itibarıyla yok olma, bitirme, harcama, itlâf edip tüketme demek olan[76] istihlâkın ıstılahi manası ise az miktardaki haram veya necis bir maddenin, çok miktardaki temiz ve helâl olan başka bir maddeyle karışması neticesinde tat, koku ve renk gibi özelliklelerini kaybetmesi demektir. Her ne kadar çok madde içine karışıp dağıldığından ötürü az olan madde görülmez hâle gelse ve eseri yok olsa da o, çok madde içinde varlığını sürdürmeye devam eder. Mesela bir damla alkol, bir testi suyun içine damlatıldığında, renk tat ve kokusunu kaybedeceği için müstehlek hâle gelecektir.[77] Aynı cins iki maddedenin, birbirinden ayrılması

76 İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, X, 505; el-Fîruzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît*, el-Hey'tü'l-Mısriyyeti'l-âmmeti li'l-kitâb 1978, I, 858.

77 Bkz. Ebû Zeyd, *el-İntifa' bi'l-a'yani'l-muharrame mine'l-et'ime ve'l-eşribe ve'l-elbise,* Amman: Darü'n-nefâis 2005, s. 239; *el-Mevsûatü'l-fıkhiyyeti'l-Kuveytiyye*, "istihlâk" maddesi; Nezih Hammâd, *el-Mevâddü'l-muharreme,* s. 30.

mümkün olmayacak şekilde karışıp iç içe girmesine de istihlâk denir. Zira böyle bir karışımdan sonra bu iki maddenin birbirinden ayrılması mümkün olmadığından ötürü, bunların her birisi hükmen yok kabul edilmiştir.[78] Fakat istihlâkın bu manası, konumuz haricindedir.

İstihâle ve istihlâk arasında ciddi bir benzerlik vardır. Çünkü zahirde her iki durumda da bir maddenin gözden kaybolması ve sahip olduğu sıfatların değişmesi söz konusudur. Bu benzerliğin yanı sıra bu iki kavramın sözlük manalarıyla ele alınması da aradaki mahiyet farkının görülmesine mani olmuştur. Dolayısıyla İbn Teymiyye, İbn Kayyim el-Cevziyye ve İbn Hazm'ın yanı sıra bazı modern araştırmacılar da istihlâkı istihâlenin bir çeşidi olarak görmüş ve onun da tıpkı istihâle gibi necis ve haram maddeleri temiz ve helâl hâle getireceğini savunmuşlardır.[79]

Fakat istihâle ve istihlâk arasında ciddi bir mahiyet farkı bulunduğu aşikârdır. Öncelikle belirtmek gerekir ki istihlâkın meydana gelmesi için iki farklı maddeye ihtiyaç vardır. İstihalede ise böyle bir şart yoktur. Daha da önemlisi istihâle neticesinde bir madde, temel yapısının değişmesi neticesinde ilkinden farklı özelliklere sahip yeni bir maddeye dönüşürken, istihlâkta maddenin aslında bir değişiklik olmamaktadır. Dolayısıyla istihlâk fizikî, istihâle ise kimyevî bir hâdisedir.[80]

Konuyla ilgili doğru hükümlere ulaşabilmek için ilk olarak istihlâkın tanım ve çerçevesinin tam ve doğru olarak ortaya konulması gerekmektedir. Şayet istihlâk ve istihâle arasındaki mahiyet farkı görülemez ve bu ikisinin aynı hâdise olduğu ifade edilirse, doğru bir hükme varabilmek mümkün olmayacaktır. Bu açıdan istihâle ve istihlâkın necis maddeleri temizlemede etkisi olduğu kabul edilse bile, bu iki hâdisenin ayrı ayrı ele alınması ve isimlendirmeye dikkat edilmesi ilmî bir yaklaşım olacaktır.

2- İstihlâkın Fıkıh Kitaplarında Ele Alınışı

Fakihlerin istihlâk meselesine yaklaşımlarının bilinmesi, katıldığı ürün içerisinde müstehlek hâle gelen katkı maddelerinin hükmünü değerlendirme açısından büyük önem arz etmektedir. Fıkıh kitaplarında istihâle daha ziyade necis maddelerin temizlenmesi bölümünde ele alınırken, istihlâk ise büyük ve küçük havuzlarla ilgili hükümler, artıklar, kuyular, süt emzirme, yemin ve içki içme haddi gibi konuların işlendiği yerlerde mevzubahis edilmiştir.

78 Bkz. Serahsî, *el-Mebsût*, XV, 162; XI, 97; İbn Âbidin, *Reddü'l-muhtâr*, VIII, 352; İbn Recep el-Hanbelî, *el-Kavâid fi'l-fıkhi'l-İslâmî,* thk. Tâhâ Abdurraûf Sa'd, Mısır: Mektebetü'l-külliyyeti'l-ezheriyye 1971, s. 29.

79 İbn Teymiyye, *Mecmûu'l-fetâvâ*, XXI, 502; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, VII, 422; I, 162; Karadâgî, *Fıkhu'l-kadâya'-tıbbiyyeti'l-muâsıra*, Beyrut: Dâru'l-bişârati'l-İslâmiyye 2006, s. 218; Ahmed Refîs, *el-Et'imetü'l-musanneati'l-hadîse*, s. 451.

80 Bkz. Ebu Zeyd, *el-İntifâ bi'l-a'yani'l-muharreme*, s. 239-240.

a) İçine Necaset Düşen Su

Suya düşen necasetin, suyun renk, tat ve koku sıfatlarından birisini değiştirmesi durumunda suyun necis olacağında ittifak vardır. Bu konuda suyun az veya çok olmasının da bir önemi yoktur. Çünkü bu durumda necaset müstehlek hâle gelmemektedir. Dolayısıyla böyle bir suyun temizlikte kullanılması caiz değildir. Aynı şekilde çok miktardaki suya düşen necasetin, onun renk, tat veya kokusunu değiştirmediği sürece suyu necis yapmayacağı hükmü üzerinde de ittifak edilmiştir.[81]

Çok suyun ölçüsü ise mezheplere göre değişmektedir. Hanefilere göre çok su (büyük havuz), bir tarafı hareket ettirildiğinde diğer yanı hareket etmeyecek kadar geniş olan ve aynı zamanda avuçlandığında da dibi görünmeyecek ölçüde derin olan havuzdur. Bunun ölçüsü de 10x10 ziradır (57,45 m^2). Onlar, bu büyüklükteki bir suyun bir yerine düşen pisliğin her tarafına yayılmayacağı kanaatindedirler.[82] Şafiî ve Hanbeliler de iki kulle miktarına (160,5 litre) ulaşan suyun çok sayılacağı görüşündedir.[83] Malikiler ise bu konuda bir sınır getirmemiş ve suya düşen pisliğin onun vasıflarını değiştirip değiştirmemesine itibar etmişlerdir.[84]

Az suya düşen necasete gelince, Hanefî, Şafiî, Hanbelî ve bir rivayette Malikilere göre, düşen necaset suyun vasıflarını değiştirmese bile onu necis yapar. Buna göre bir kabın içine bir damla içki damladığında, bu kabın suyu necis hâle gelmiş olacaktır. Malikilerin meşhur görüşüne göre ise böyle bir su necis olmaz.[85]

Konuyla ilgili Serahsî şöyle demiştir: "Hamrdan, sarhoş edici bir içkiden veya suda bekleyerek keskinleşmiş kuru üzüm suyundan bir damla, bir bardak suya düşse, bardaktaki suyun dökülmesi emredilir. Bu suyun içilmesi ve ondan abdest alınması mekruhtur. Çünkü bu su, içine düşen şey nedeni ile necis hâle gelmiştir. Necis bir su ile abdest almak ise caiz değildir. Bunu içen bir kimsenin içine düşen içki damlasını da içmesi kaçınılmaz olup, bu ise haramdır. Diğer taraftan burada helâlliği gerektiren mânâ ile haramlığı gerektiren mânâ bir araya gelmiştir. Haramlığı gerektiren anlamın tercih edilmesi gerekmektedir."[86]

Malikiler, *"Renk, tat ve kokusuna üstün gelen şey dışında hiçbir şey suyu necis yapmaz."*[87] hadisini delil getiriken; cumhur ise, *"Maddî manevî pisliklerden uzak dur."*[88] ayetinin yanı sıra, suya bevletmeyi yasaklayan,[89] uykudan uyanan kimse-

81 İbn Münzir, *el-İcmâ'*, thk. Fuad Abdülmün'im Ahmed, Dâru'l-müslim 2004, s. 34.
82 Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâik şerhu Kenzi'd-dekâik,* Kâhire: Dâru'l-kütübi'l-İslâmî 1313, I, 21; Merginânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî,* ta'lik: Mahmud Ebû Dakika, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, I, 18-19.
83 Dimyâtî, *Hâşiyetu İâneti't-tâlibin alâ Fethi'l-mübin,* Beyrut: Dâru'l-fikr, I, 32; Şirbînî, *Mugni'l-muhtâc*, I, 18; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, I, 52.
84 İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, thk. Abdülmut'i Emin Kal'acî, Beyrut: Dâru Kuteybe 1993, II, 93; 100; Mâverdî, *el-Havî'l-kebîr hüve Şerhu Muhtasari'l-Müzenî,* thk. Ali Muhammed Muavviz, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye 1994, I, 326.
85 İbr Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, I, 24; Serahsî, *el-Mebsût*, I, 52; XXIV, 28.
86 Serahsî, *el-Mebsût*, XXIV, 18-19.
87 İbn Mâce, "Tahâret", 76.
88 el-Müddessir, 74/5.
89 Buharî, "Vudû'", 68; Müslim, "Tahâret", 95.

nin elini yıkamadan önce kaba sokmasını nehyeden,[90] köpeğin yaladığı kapı yedi kere yıkamayı emreden,[91] iki kulle miktarına ulaşan suyun pislik taşımayacağını belirten,[92] başka kap mevcut iken müşrik kaplarından yemek yemeyi yasaklayan, başka kap bulunmadığı takdirde de onların kaplarını yıkadıktan sonra kullanmayı şart koşan[93] ve bir de şüpheli şeylerden kaçınmayı tavsiye eden hadislerle,[94] "Haram ve helâl kılıcı delil tearuz ettiğinde, haram kılıcı delil tercih edilir."[95] kaidesini delil getirmişlerdir.[96]

b) Suyun Dışındaki Diğer Sıvılar

İmam Muhammed içine necaset düşen sıvıları değerlendirirken, suyla diğerlerini birbirinden ayırmış; suyun dışındaki sıvıların içine düşen necasete müsamaha gösterilmeyeceğini ve bu durumdaki bir sıvının necis hâle geleceğini söylemiştir. Buna göre mesela sıvı bir yağın içine fare gibi akıcı kanı olan bir hayvan düştüğünde, bu yağın yenilmesi haram olur.[97] O, bu hükmün gerekçesini şöyle açıklamıştır: "Yengeç ve kurbağa gibi suda yaşayan canlıların ölmesiyle su necis olmaz. Şayet, bu durumda suyun necis olacağını söylersek, insanları meşakkate sokmuş oluruz. Ancak bu canlılar, suyun dışında başka bir sıvının içinde ölürlerse, onu necis yaparlar. Çünkü suyun dışındaki sıvıları, bu tür hayvanların içinde ölmesinden muhafaza etmek mümkündür."[98] Bununla birlikte İbn Âbidin, İmam Muhammed'in, diğer sıvıları suyun hükmünden ayrı tutmasına mukabil, Ebu Hanife ve Ebû Yusuf'un, azlık çokluk ve vasıfların değişip değişmemesi açısından diğer sıvıları da suyla aynı hükümde gördüklerini ifade etmiştir.[99]

İki kulleye ulaşan sıvının necis olmayacağını ifade eden Şafiîler, bu hükmün sadece su hakkında geçerli olduğunu, diğer sıvıların ise miktarı ne kadar çok olursa olsun içine düşen pislikle necis duruma geleceklerini söylemişlerdir.[100] İbn Kudâme'nin açıklamalarına bakılırsa, Hanbelî mezhebinin yaklaşımı da bu yöndedir.[101]

Suyun dışında kalan sıvıların, içine düşen necasetten dolayı necis hâle geleceğini söyleyen fakihlerin en önemli delili, Ebû Hureyre'nin rivayet ettiği şu hadistir: Hz. Peygamber'e (s.a.s) içine fare düşen yağın hükmü sorulduğunda şöyle buyurmuştur: *"Şayet yağ katı ise fareyi ve onun çevresini atınız. Eğer yağ sıvı ise artık yağa*

90 Müslim, "Tahâret", 87; Ebû Dâvud, "Tahâret", 49; Tirmizi, "Tahâret", 19; Nesâî, "Tahâret", 116.
91 Müslim, "Tahâret", 92; Ebu Dâvud, "Tahâret", 37.
92 Ebu Dâvud, "Tahâret", 33; Tirmizî, "Tahâret", 50; Nesâî, "Tahâret", 44; İbn Mâce, "Tahâret", 75.
93 Buharî, "Zebâih", 4; Tirmizî, "Siyer", 11; İbn Mâce, "Sayd", 3.
94 Buharî, "Buyû'", 3; Tirmizî, "Rekâik", 60; Nesâî, "Eşribe", 50.
95 Söz konusu kaidenin açıklaması için bkz. Zerkeşi, *el-Mensûr fi'l-kavâid*, I, 125.
96 Şevkânî, *Neylü'l-evtâr şerhu Münteka'l-ahyâr min ehâdîsi Seyyidi'l-Ahyâr,* Kahire: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, I, 41; Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, thk. Abdüsselam Muhammed Ali Şâhin, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye 1994, III, 441.
97 Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 143; Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâik*, I, 27.
98 Kâsânî, *Bedâiu's-sanâî*, I, 79.
99 İbn Âbidin, *Reddü'l-muhtâr*, I, 185.
100 Nevevî, *Dekâiku'l-minhâc*, Dâru İbn Hazm, s. 4; *Mecmû'*, I, 147; Dimyâtî, *İânetü't-tâlibîn*, I, 32-33.
101 İbn Kudâme, *el-Mugnî*, I, 58.

yaklaşmayınız."[102] Onlar, içine fare düşmesiyle sıvı yağın necis olacağını bildiren bu hadisin, suyun az veya çok oluşunu ya da pisliğin suyu değiştirip değiştirmediğini beyan etmeksizin mutlak olarak geldiğini göz önüne alarak, hadisle ıtlakı üzere amel edileceğini söylemişlerdir. Ayrıca onlar *"Suyu hiç bir şey necis yapamaz."*[103] hadisinin mefhum-u muhalefetinin suyun dışındaki sıvıların necis olacağına delalet ettiğini söylemişlerdir. "Haram ve helâl veya haram kılıcı delil ve helâl kılıcı delil içtima ettiğinde, haram ciheti ağır basar." kaide-i külliyesi de onların istidlâl ettiği delillerindendir.[104]

c) Kuyularla İlgili Hükümler

Hanefiler, 10x10 zira genişliğine ulaşan kuyuları, büyük havuz hükmünde değerlendirmiş ve bu tür kuyulara, içine düşen necasetin suyun vasıflarını değiştirip değiştirmemesine yani necasetin müstehlek hâle gelip gelmemesine göre hüküm verileceğini söylemişlerdir. Hacmi bundan daha küçük olan kuyuları, küçük havuz hükmünde kabul etseler ve kıyasen bu tür kuyuların suyunun, pisliğin düşmesiyle necis hâle geleceğini söyleseler de, istihsan deliline binaen farklı bir kısım hükümlere varmışlardır. Buna göre kuyuya düşen necasetin çeşidine ve kuyuda kalma süresine göre, kuyudan çıkarılması gereken su miktarıyla ilgili olarak yirmi kovadan başlayarak suyun tamamının boşaltılmasına kadar farklı hükümler vermişlerdir.[105]

Hanefiler istihsan deliline dayanarak, sığır, at ve deve gibi hayvanların terslerinin kuyuya düşmesinin, kuyu suyunu necis yapmayacağını söylemişlerdir. Hatta hayvan pisliğinin yaşıyla kurusu ve bütünüyle parçalanmışı arasında da bir ayrım yapmamışlardır. Gerekçe olarak da bu tür durumlarda umum-ı belvâ ve zaruret olduğunu belirtmişlerdir. Fakat kuyudaki pisliğin, ona bakan kişinin gözüne çok görünmesi hâli bu hükümden istisna edilmiştir.[106]

Malikîlere göre şayet kuyuya necis bir hayvan düşer de kuyunun suyunu değiştirirse, kuyudaki bütün suyun boşaltılması gerekir. Eğer kuyunun suyunda bir değişiklik olmazsa, kuyunun suyunu boşaltmak vacip değil, müstehab olur. Şafiî ve Hanbelî mezhepleri ise diğer sularda olduğu gibi kuyular hakkında da suyun miktarını esas almışlardır. Buna göre onlar iki kullenin altındaki kuyu sularının -su ister değişsin ister değişmesin- pisliğin karışmasıyla necis olacağını, iki kulleden fazla olan kuyu sularına pislik karıştığında ise suyun renk, tat ve koku vasıflarının değişip değişmediğine göre hüküm verileceğini, değiştiği takdirde kuyunun bütün suyunun boşaltılması gerekeceğini söylemişlerdir.[107]

---

102 Ebu Dâvud, "Et'ime", 47; Nesâî, "Atîra", 10.
103 Nesâî, "Miyâh", 1; Tirmizi, "Tahâret", 49; İbn Mâce, "Tahâret", 76.
104 İbn Kudâme, *el-Mugnî*, I, 58; Bahâuddin el-Makdisî, *el-Udde*, I, 13; Şevkânî, *es-Seylü'l-cerrâri el-mütedaffik alâ hadâiki'l-ezhâr,* thk. Mahmud İbrahim Zayed, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye 1405, I, 46.
105 Mevsılî, *el-İhtiyâr li ta'lili'l-Muhtâr,* thk. Şuayb Arnavut, Dâru'r-risâleti'l-âlemiyye 2009, I, 17.
106 Merginânî, *el-Hidâye*, I, 22; Mevsılî, *el-İhtiyâr*, I, 17.
107 Vehbe Zühayli, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve edilletuhû*, Dımeşk: Dâru'l-fikr 1985, I, 135-136.

d) Artıklar Konusu

İnsan tükrüğünün veya hayvan salyasının necis ya da temiz olmasına göre, onların artığının hükmü de değişecektir. Eğer bunlar pis ise suyu da necis yaparlar. Çünkü su veya başka bir sıvıdan içildiğinde, içenin tükrük veya salyasından bir miktarın ona karışması kaçınılmazdır. Ulema, Müslümanların ve otlak hayvanlarının artığının temiz olduğu hususunda ittifak etseler de, diğer artıklarda ihtilaf etmişlerdir. Fakat buradaki ihtilafın küçük havuzlar hakkında geçerli olduğu unutulmamalıdır. Çünkü büyük havuzların suyunun necis olması, suyun vasıflarının değişmesine bağlıdır. Salya ve tükrüğün suyun vasıflarını değiştirmeyeceği ise açıktır.[108]

Hanefiler, domuz, köpek ve yırtıcı hayvanların etlerinin necis olmasından hareketle onların salyalarının ve salyanın karıştığı sıvının da necis olacağını söylemişlerdir. Hanefilere göre, başıboş gezen ve evde yaşayan hayvanların, kedinin ve bir de yırtıcı kuşların artığı tenzihen mekruh, katır ve evcil eşeğin artığı ise şüphelidir. Kedinin eti yenmediği hâlde, devamlı evde bulunduğundan ve kapları ondan korumak mümkün olmadığından dolayı zarurete binaen onun artığı haram değil tenzihen mekruh kabul edilmiştir.[109]

Şafiî ve Hanbeliler sadece köpek ve domuzun artığını necis saymış, diğer yırtıcı hayvanların artığının ise temiz olduğuna hükmetmişlerdir.[110] Onların istidlâl ettikleri delil, Ebû Hureyre'nin rivayet ettiği şu hadistir: Resûlullah'a (s.a.s) köpeklerin ve yırtıcı hayvanların Mekke ve Medine arasındaki havuzlardan su içtikleri ifade edilerek bu havuzlardaki suların hükmü sorulduğunda, Resul-i Ekrem şöyle cevap vermiştir: *"Bu hayvanların karınlarına aldıkları onların, geriye kalan ise bizim için içecek ve temizleyicidir."*[111] Malikiler ise köpek ve domuz da dâhil olmak üzere bütün hayvanların artıklarını temiz görmüşlerdir. Onlara göre sadece, kedi ve fare gibi ağızlarında necaset görülen hayvanların artıkları necis olur.[112]

e) Süt Emzirme

Hanefi mezhebine göre su, ilaç veya hayvan sütüne karışan süt, karıştığı maddeden az ise bunun içilmesiyle süt akrabalığı sabit olmaz. Zira hüküm, galibe göre verilir.[113] Müstehlek hâle gelen sütle ise evleviyetle süt akrabalığı oluşmaz.

Şafiiler de, tadı kalmayacak şekilde çok miktardaki yemek veya içeceğin içine karışan sütün mağlup duruma gelmesi ve kendi vasıflarını kaybetmesi durumunda bu yemek veya içeceğin tüketilmesiyle süt haramlığının oluşmayacağını ifade etmişlerdir. Sütün mağlup hâle gelmesindeki ölçü ise onun tat, koku ve renk vasıflarını kaybetmesidir.[114]

---

108 Vehbe Zühaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, I, 129.
109 Mevsılî, *el-İhtiyâr*, I, 18-19; Aliyyü'l-Kârî, *Fethu bâbi'l-inâye bi şerhi'n-Nukâye,* Beyrut: Dâru'l-erkâm, I, 103-106.
110 Nevevî, *el-Mecmu'*, II, 589; Vehbe Zühaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, I, 134.
111 Dârakutnî, *Sünen*, I, 31.
112 Sahnûn, *el-Müdevvenetü'l-kübra*, I, 115-116.
113 Merginânî, *el-Hidâye*, I, 224.
114 Nevevî, *Ravdatu't-tâlibîn ve umdetü'l-müftîn,* Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî 1405, IX, 5.

Malikî mezhebinin muteber kitaplarından birisi olan *eş-Şerhu'l-kebîr*'de konuyla ilgili olarak şu hükme yer verilmiştir: "Bir kadının sütü herhangi bir yiyecek ve içecekle karışır da hiç tadı kalmayacak şekilde ona müsavi olur veya galip gelirse, böyle bir karışımın yenilip içilmesiyle süt haramlığı sabit olmaz."[115]

f) Yeminle İlgili Meseleler

İstihlakla ilgili hükümlere yer verilen konulardan bir diğeri de yemin bahisleridir. Mesela Hanefilere göre bir insan, yağ, sirke veya süt gibi bir sıvıyı yemeyeceğine dair yemin etse fakat daha sonra bu sıvı başka bir maddeyle karışarak müstehlek hâle gelse, onu yemesiyle kişinin yemini bozulmaz. [116] Aynı şekilde bir kişi yanındaki içkiden içmeyeceğine dair yemin etse, daha sonra onu içinde su bulunan bir kaba dökse ve içki renk, tat ve kokusu kalmayacak şekilde müstehlek duruma gelse, bunu içmesiyle onun yemini bozulmuş olmaz.[117] Şafiî ve Hanbelîler de buna benzer misaller vererek, baskın durumdaki bir madde içinde müstehlek hâle gelen az miktardaki bir maddenin tüketilmesiyle, yeminin bozulmayacağını ifade etmişlerdir.[118]

g) İçki Haddi

Sarhoş edici bir içkinin başka bir gıdanın içine karışması durumunda, bunu içen kimseye had cezası gerekip gerekmeyeceği meselesinin değerlendirilmesinde de istihlâk hâdisesi ölçü alınmış ve genel itibarıyla müstehlek hâle gelen içkiden dolayı had cezasının gerekmeyeceğine hükmedilmiştir. Mesela Hanefi mezhebinin önemli hukukçularından birisi olan Serahsi konuyla ilgili olarak şu misali vermiştir: "Bir kimse içinde şarap bulunan bir suyu içtiği takdirde, eğer şarabın tadı, kokusu ve rengi bulunmayacak şekilde su galip durumda ise kendisine had cezası gerekmez. Çünkü mağlup durumda olan galip tarafından yok edilmiş yani müstehlek hâle gelmiştir. Galip durumda bulunan ise necis bir sudur. Ancak hamr galip durumda ise yani tadı ve kokusu suda var olup rengi de belirgin ise bunu içene had cezası uygulanır. Çünkü hüküm galip olana göre verilir. Burada galip olan da şaraptır."[119]

Şafiîler de, rengi, tadı ve kokusu kaybolacak şekilde suyun içinde müstehlek hâle gelmiş bir şaraptan içen veya unu şarapla hamur hâline getirilmiş bir ekmeği tüketen ya da şarapla pişirilmiş bir eti yiyen kimseye had cezası vurulmayacağını söylemiş ve bu hükümlerini, şarabın müstehlek hâle gelmesine dayandırmışlardır.[120] İçinde içkinin müstehlek hâle geldiği bir suyu içen kimseye had cezası gerekme-

115 Derdîr, *eş-Şerhu'l-kebir*, II, 503.
116 İbn Âbidin, *Reddü'l-muhtâr*, III, 765.
117 Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâî*, III, 63.
118 Şeyhu'l-İslâm ez-Zekeriyyâ, *Esne'l-metâlib şerhu Ravdi't-tâlib,* thk. Muhammed Muhammed Tâmir, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye 2000, III, 339; Derdîr, *eş-Şerhu'l-kebîr*, II, 144.
119 Serahsî, *el-Mebsût*, XXIV, 19, 35.
120 Dimyâtî, *İânetü't-talibin*, IV, 155.

yeceğine kail olan Hanbeli fakihleri de, bu hükümlerinin gerekçesini, renk, tat ve kokusu itibarıyla müstehlek hâle gelen bir içkinin suyun ismini değiştirmemesiyle açıklamşlardır.[121]

3- Fıkıh Kitaplarındaki Misallerin Değerlendirmesi

Yukarıda yapılan özet açıklamalardan da anlaşılacağı üzere istihlâk, fıkıh kitaplarının farklı bölümlerinde ele alınmış ve konuyla ilgili farklı hükümler ortaya konulmuştur. Burada ilk dikkat çeken nokta, günümüzün istihlâkla ilgili problemleriyle fukahanın üzerinde durdukları meseleler arasında ciddî farklılıkların bulunduğudur. Yukarıda istihlâkla ilgili yer verilen konulara baktığımızda, süt emzirme, yemin ve içki haddiyle ilgili meselelerin doğrudan konumuzla ilgili olmadıkları görülür. Çünkü buralarda, müstehlek hâle gelen necis veya haram maddeleri yemenin veya içmenin hükmü söz konusu edilmemektedir. Bilâkis buradaki meseleler, süt hısımlığının sabit olup olmaması, içki haddi gerekip gerekmemesi ve yeminin bozulup bozulmaması açısından bir hükme bağlanmıştır. Nitekim Zerkeşî bu farklılığa şu ifadeleriyle dikkat çekmiştir: "Bir damla hamr iskâr vasfı kalmayacak şekilde çok miktardaki suyla karıştığında, hamr suyun içinde müstehlek hâle geldiğinden dolayı onu içene had vurulmaz. Fakat bu sudan bir miktar içmek, sarhoş ettiği için değil de necis olduğu için haram olur."[122]

a) Umum-ı Belva

Sular, diğer sıvılar, kuyular ve artıklarla ilgili hükümlere gelince, her ne kadar günümüzdeki katkı maddeleriyle ilgili problemlerin çözümünde bunlardan istifade edilebilirse de, arada bir kısım farklılıkların bulunduğu da bir gerçektir. Buradaki en önemli fark ise sular, kuyular ve artıklarla ilgili hükümlerin temel dayanağının teysir ve umum-ı belva olmasıdır. Bu tür konuların işlendiği yerlerde sık sık karşımıza çıkan, "raf'an li'l-haraci", "teysîran ale'n-nâsi", "hıfzan li erzâkıhim", "teummu bihi'l-belvâ", "ademü imkâni'l-ihtiraz", "ma yeşükku'l-ihtirâzu minhü", "meşakkatü's-savn", "ala hılâfi'l-kıyâs", "liecli'l-hâceti", "liecli'd-darûrati", "ruhsaten", "istihsanen" gibi ifadeler de bu tür konularla ilgili hükümlerin konulmasında kolaylık ve zaruret prensibinin gözetildiğini göstermektedir.[123]

Ayrıca bu tür yerlerde sıklıkla karşımıza çıkan "af" kelimesi de bu hükümlerin dayandığı temel mantığı kavrama açısından önem taşımaktadır. Bununla anlatılmak istenilen mana ise sulara veya kuyulara karışan az miktardaki necasete müsamaha gösterilmesi demektir. Çünkü çoğu zaman kuyuları ve suları necasetlerden

121 Buhûtî, *Şerhu müntehe'l-irâdât*, VI, 218; İbn Receb, *el-Kavâid fi'l-fıkhi'l-İslâmî*, I, 29; İbn Teymiyye, *Mecmu'u'l-fetâvâ*, XXI, 33.

122 Zerkeşi, *el-Mensûr fi'l-kavâid*, I, 125.

123 Bkz. Kâsânî, *Bedâiu's-sanâî*, I, 79; Merginânî, *el-Hidâye*, I, 21; Nevevî, *el-Mecmû'*, I, 116; İbn Teymiyye, *Mecmûu'l-fetâvâ*, XXI, 500.

korumak zordur. Az miktardaki necasetlerin onları kirleteceğine hükmedildiğinde ise insanlar bu konuda sıkıntıya düşerler. İslâm'da meşakkatin kaldırılması ise önemli bir ilkedir. Bu açıdan da büyük sulara veya kuyulara karışan az miktardaki necasetler görmezden gelinmiştir. Nitekim sokaklardaki necis çamurlar, elbiseye sıçrayan idrar damlacıkları veya evlerde yaşayan hayvanların artıkları gibi meseleler de umum-ı belva gerekçesiyle affedilmiştir.

Nitekim içine necis bir maddenin (murdar bir hayvanın erimiş iç yağının) karıştığı bir yağın hükmünü ele alan Serahsî, yağın çok ve galip olması durumunda bile söz konusu yağın yenilmesinin caiz olmayacağını ifade etmiştir. Çünkü ona göre böyle bir yağın içinde bulunan necaset hükmen mağlup ve müstehlek durumda olsa bile, gerçekte o, yağın içinde mevcudiyetini korumaktadır. Ayrıca bu durumdaki bir yağın içinde yer alan necasetten ayrılması mümkün olmadığı için, ondan bir parça tüketildiğinde zorunlu olarak necaset de tüketilmiş olacaktır. Hâlbuki İslâm, necis ve haram olan bir maddenin tüketilmesini yasaklamıştır. Serahsi, zaruretin bulunmadığı durumlarda geçerli olan hükmün bu olduğunu ifade etmiştir.[124]

Kanaatimizce, modern endüstriyel gıdalara haram veya necis katkı maddelerinin katılmasında böyle bir zaruret veya umum-ı belvanın bulunmadığı izahtan varestedir. Zira haram olarak kullanılan katkı maddelerinin helâl alternatiflerinin kullanılması veya üretilmesi mümkündür. Kaldı ki muhteviyatında haram katkı maddelerinin bulunduğu gıdaların tüketilmesinde de bir zaruret bulunmamaktadır. Dolayısıyla ortada sıkıntıya düşülen, meşakkat bulunan bir mesele olmadığına göre, bu konuda bir genişliğe gitmenin de bir anlamı yoktur. Bu açıdan da sular konusunda geçerli olan ruhsatın, katkı maddelerine uygulanması, sahih bir kıyas değildir. O hâlde, böyle bir kıyastan yola çıkarak içine haram ve necis katkı maddelerinin katıldığı endüstriyel gıda ürünlerinin cevazına hükmetmek isabetli görünmemektedir.

b) Kasıt Unsuru

Burada göz önünde tutulması gereken diğer bir konu da irade ve kasıt unsurunun dikkate alınmasıdır. Fıkıh kitaplarındaki ilgili bahislere baktığımızda, söz konusu necasetlerin sulara düşmesinde bir kasıt bulunmadığı anlaşılmaktadır. Büyük havuzlara veya kuyu sularına necaset düşmesi anlatılırken, "eklemek", "ilave etmek", "katmak", "ilhak etmek", "içine atmak", "koymak" gibi mânâlara gelen, "damme", "vadaa", "edhale", "elhaka", "elka" gibi fiiller yerine; "düşmek" mânâsına gelen, "vakaa" fiilinin kullanılması da bu konuda bize bir fikir vermektedir. Çünkü bu fiil, insan iradesi dışında gerçekleşen hâdiseler için kullanılır. Bu açıdan fukaha istihlâkla ilgili içtihatlarında, suya necaset koymanın hükmünü değil, bir şekilde suya düşen necasetin hükmünü ele almıştır.

124 Serahsî, *el-Mebsût*, X, 198.

İstihlâk neticesinde necisliğin veya haramlığın ortadan kalkacağını söyleyen ve bu konuda çerçeveyi en geniş tutan İbn Hazm ve İbn Teymiye bile, kasıt ve irade unsurunun söz konusu olması durumunda farklı hükümlere gitmişlerdir. Onlar, istihâlede olduğu gibi, istihlâkta da necis maddenin temiz olması için iradenin bulunmamasını şart koşmuşlardır.[125]

Ayrıca bu konuda rivayet edilen pek çok hadis-i şerif de, Müslümanları irade ve ihtiyarlarıyla sulara necaset karıştırmaktan nehyetmektedir. Söz konusu nebevî beyanlardan bazıları şu şekildedir: *"Sakın biriniz, akmayan durgun suya bevletmesin."*[126]; *"Biriniz uykudan uyandı mı elini üç defa yıkamadan kaba daldırmasın. Çünkü elinin nerede gecelediğini bilmez."*[127]; *"Köpek yaladığı vakit sizden birinizin kabının temizliği, onu yedi defa yıkamasıyladır."*[128]; *"Eğer siz ehl-i kitabın kaplarından başka yemek kabı bulursanız, onların kaplarından yemeyiniz! Eğer onların kabından başka bulamazsanız, ehl-i kitâbın kabını yıkayıp onun içinde yersiniz!"* [129]

Netice itibarıyla fıkıh kitaplarındaki ilgili misallerden yola çıkarak kan, alkol, meyte veya domuz gibi haram kılınan maddelerden elde edilen ve içine katıldıkları ürün içinde müstehlek hâle gelen katkı maddelerinin helâl olacaklarını söylemek isabetli görünmemektedir. Zira bu iki hâdise arasında umum-ı belvanın yanı sıra kasıt unsuru açısından da fark bulunmaktadır.

c) Suların Dışındaki Sıvılar

Fukahanın çoğunluğu, içine necaset düşen su dışındaki diğer sıvıların hükmünü sudan farklı değerlendirmiş ve sularla ilgili ruhsatların bunlara teşmil edilemeyeceğini belirtmişlerdir. Bizim kanaatimiz de bu yöndedir. Zira hadislerde yırtıcı hayvan artıklarının veya az miktardaki necasetlerin necis hâle getirmeyeceği hükmü sulara hasredilmiştir. Yağa düşen fare hakkında rivayet edilen, *"Şayet yağ katı ise fareyi ve onun çevresini atınız. Eğer yağ sıvı ise artık yağa yaklaşmayınız."*[130] hadisi de, necasetlerin diğer sıvıları pisleteceğine delâlet etmektedir.

Suyla diğer sıvıların sahip oldukları özellikler açısından farklı oldukları da bir gerçektir. Su, renksiz, tatsız ve kokusuz bir maddedir. Diğer sıvılar ise böyle değildir. Bu açıdan su içine düşen bir necasetin renk, tat veya kokusunun belli olması diğer sıvılara göre çok daha kolaydır. Diğer sıvıların ise kendilerine göre farklı renk, tat ve kokuları bulunduğundan, içlerine katılan farklı maddeleri saklamaları çok daha kolay olacaktır. Bu sebepledir ki haram veya necis maddeler bu tür sıvıların içine düştüğünde, ciddi bir miktara ulaşmadığı sürece onlardan bir eser görülmez.

125 İbn Teymiyye, *Mecmûu'l-fetâvâ*, XXI, 518; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, VII, 422.
126 Buharî, "Vudû'", 68; Müslim, "Tahâret", 95.
127 Müslim, "Tahâret", 87; Ebû Dâvud, "Tahâret", 49; Tirmizi, "Tahâret", 19; Nesâî, "Tahâret", 116.
128 Müslim, "Tahâret", 92; Ebu Dâvud, "Tahâret", 37.
129 Buharî, "Zebâih", 4; Tirmizî, "Siyer", 11; İbn Mâce, "Sayd", 3.
130 Ebu Dâvud, "Et'ime", 47; Nesâî, "Atîra", 10.

Bir de bu sıvılarlar içlerine karışan maddeler aynı cins ise bu takdirde bunların ayırt edilmesi daha da zorlaşacaktır. Günümüzün endüstriyel gıdalarına katılan gıda katkı maddelerine bir de bu gözle bakılmasında fayda vardır.

Ayrıca kendisine duyulan ihtiyaç açısından da su, diğer sıvılardan ayrılmaktadır. Zira su, hayat için vazgeçilmez bir maddedir. Temizlikte, içmede, gıda imalâtında, kısaca hayatın hemen her alanında kendisine ihtiyaç duyulmaktadır. Dolayısıyla büyük havuzların küçük bir necasetle necis olacaklarına hükmetmek, insanları ciddî meşakkate sokacaktır. Diğer sıvılar için ise böyle bir zaruret söz konusu değildir.

4- Katkı Maddelerinin İstihlâk Açısından Değerlendirmesi

Bu açıklamalardan da anlaşılmaktadır ki fıkıh kitaplarındaki istihlâkla ilgili hükümleri bire bir günümüzdeki gıda sanayiine taşımak isabetli bir yaklaşım değildir. Bu açıdan böyle bir kıyastan hareket ederek ürün içinde müstehlek hâle gelen haram menşeli katkı maddelerini mubah gören görüşleri isabetli bulmuyoruz.

İbn Hazm ve İbn Teymiye ise necis maddelerin temiz hâle gelmesi açısından istihâle ve istihlâk arasında bir fark görmemiştir. Onlar hükümlerin isim ve sıfatlara bağlı olduğu, onların değişmesiyle hükümlerin de değişeceği hakikatinden yola çıkarak, galib madde içinde sıfatları itibarıyla kaybolan mağlup maddenin isminin ve ona bağlı olarak hükmünün de değişeceğini söylemişlerdir. Mesela İbn Hazm'a göre su, sirke veya süt gibi temiz bir içeceğin içine, az miktarda kan, idrar veya şarap gibi necis bir madde karışırsa, bu karışım hamr, kan veya idrar olarak isimlendirilemez. Bilakis o, hakiki mânâda su, süt veya sirke olmaya devam eder. Öyleyse bunlar hakkında bir haramlıktan da bahsedilemez.[131] Konuyla ilgili İbn Teymiye de şöyle demiştir: "Allah Teâlâ tayyibâtı bize mubah kılmıştır. Yağlar, sütler, tatlı ve ekşi içecekler hep tayyibâttandır. Pis bir madde bunların içine düşüp yok olduğunda, nasıl olur da Allah'ın mubah kıldığı tayyib bir madde haram kılınabilir! Bunun haram olduğunu söyleyen bir kimsenin ne Kitap ne Sünnet ne icma ne de kıyastan bir delili yoktur."[132]

Fakat hemen belirtmek gerekir ki İbn Teymiye ve İbn Hazm'ın bu görüşleri gayr-i iradi karışımlar için geçerlidir. Daha önce de ifade ettiğimiz üzere onlar, haram ve necis maddelerin kasten helâl maddelerin içine karıştırılmasını caiz görmemişlerdir.

Ayrıca haram menşeli katkı maddelerinin gıda endüstrisinde kullanılması ve bunların gıda ürünlerine katılması istihâle bölümünde ele aldığımız siyasetü'ş-

131 İbn Hazm, *el-Muhallâ*, I, 162.
132 İbn Teymiyye, *Mecmûu'l-fetâvâ*, XXI, 502.

şer'iyye ve maslahat açısından da problemli görünmektedir. Aynı şekilde istihâle bölümünde üzerinde durduğumuz takva ve ihtiyat ilkelerinin burada da geçerli olduğunu hatırlatmakta fayda var.

Bunlara ilave olarak Müslüman bir üreticinin haramları hammadde olarak kullanması, makâsıd-ı Şâri' açısından da problemlidir. Zira bir nesnenin haram kılınmasındaki temel maksat, mükellefleri söz konusu maddeden uzak tutmaktır. Bu yönüyle istihâle ve istihlâk söz konusu olsa bile, yiyecek ve içeceklerin imalâtında haram kılınan maddelerin kullanılmasını bir nevî hile-i şer'iyye olarak görmek mümkündür. Çünkü kişi, yenilip içilmesi haram kılınan bir şeyi, başka yollarla tüketmeye çalışmaktadır. Bu açıdan Müslüman üreticilerin, ürettikleri gıdalarda helâl ve temiz maddeleri kullanmalarının, tüketicilerin ise muhteviyatında tamamıyla temiz ve helâl maddeler içeren gıdaları tüketmelerinin dinin ruhuna ve ilgili nasslara daha muvafık olduğunu düşünüyoruz.

D. ZARAR AÇISINDAN

1- Gıda Katkı Maddelerinin Güvenirliliği ve Riskleri

Dünya genelinde etkili olan gıda otoriterleri tarafından gıda katkı madderinin insan sağlığı açısından zararlı olup olmadığı hakkında uzun yıllardır araştırmalar yürütülmekte ve konuyla ilgili yasal düzenlemeler yapılmaktadır. İlgili kuruluşlar araştırma sonuçlarına göre bazı katkı maddelerinin gıdalarda kullanılmasına mutlak olarak müsaade ederken, bazı katkı maddeleriyle ilgili ise belirli dozlar belirlemekte ve bu miktarın aşılmaması durumunda söz konusu katkı maddelerinin güvenilir olduğunu belirtmektedir. Bununla birlikte katkı maddeleriyle ilgili elde edilen bazı bilgiler onların zararlı olabileceği hakkında ciddi şüphelerin oluşmasına sebep olmaktadır. Burada katkı maddelerine yöneltilen eleştirilerin kısaca özetlenmesi faydalı olacaktır.

İlk olarak ifade etmek gerekir ki bir katkı maddesinin gıdalarda kullanılabilmesi için milyon dolarlar harcanarak üç beş bin deney hayvanı üzerinde süresi dört beş yılı bulan uzun ve yorucu araştırmalar yapılması ve kullanılmasına izin verilen dozların miligramlarla ifade edilmesi pek çoğu itibarıyla katkı maddelerinin potansiyel olarak risk unsuru olduklarını göstermektedir. Katkı maddelerinin risk unsuru olmalarının en önemli sebebi ise onların önemli bir kısmının sentetik olmasıdır. Yani tabiatta yer almayan bileşiklerden oluşmasıdır. Sentetik oldukları için bunların organizmaya nasıl etki edecekleri tam olarak bilinememektedir. Söz konusu katkı maddelerinin güvenilirliğini tespit etme adına yapılan deneylerde hayvanların kullanılması ve bu hayvanlardaki etkilerine göre söz konusu katkı maddeleriyle ilgili düzenlemelerin yapılması da onlar hakkındaki şüpheleri arttırmaktadır.

Uzun toksikolojik testlerden geçirilen ve kullanımına izin verilen pek çok gıda katkı maddesinin, daha sonra ortaya çıkan zararlı etkileri sebebiyle yasaklanması da onlar hakkındaki şüpheleri haklı çıkarmaktadır. Mesela aruamin, ponceau 3R, sudan 1, benzil violet gibi katkı maddeleri önce kullanılmasına müsaade edilip daha sonra yasaklananlardandır. Aynı şekilde 1956 yılında WHO tarafından 164 renk maddesinin kullanımına izin verilmiş fakat daha sonraki süreçte bunların çoğu alerjik ve kansorejenik oldukları gerekçesiyle yasaklanmışlardır. Yine FDA tarafından siklamik asit (E952) ve amarant'ın (E123) gıdalarda kullanılması yasaklanırken, EFSA tarafından bunlara izin verilmiştir. Dolayısıyla bir kurumun zararlı olduğunu söylediği bir katkı maddesi başka bir kurum tarafından zararsız görülebilmektedir.[133]

Bazı araştırma sonuçları neticesinde kullanımına izin verilen bazı katkı maddelerinin daha sonra etiketi üzerine uyarıcı bir yazı yazılmasının zorunlu tutulması da onların bütünüyle zararsız olmadıklarını göstermektedir. Örnek vermek gerekirse, Avrupa Parlementosu'nun 2008'de çıkardığı yasaya göre, tartrazin, kinolin sarısı, azorubin, arange yellow, allura kırmızısı AC ve koşineal kırmızı A içeren gıda maddelerinin etkiketlerine "Çocukların konsantrasyonuna ve aktivitelerine olumsuz etki yapabilir." uyarısının yazılması kararlaştırılmıştır.[134]

Katkı maddelerine en azından ihtiyatlı yaklaşılması gerektiğini gösteren diğer bir faktör de, onların kullanılmasına dair ülkeler arasındaki mevzuatta ciddi farklılıkların bulunmasıdır. Mesela pek çok ülkede kullanımı serbest olmasına rağmen, Norveç'te 1978, İsviçre'de ise 1980 yılından beri her türlü sentetik gıda boyasının kullanımı yasaklanmıştır. Aynı şekilde potasyum bromat (E924) ve benzoil peroksitin (E928) ABD'de kullanımına müsaade edilmesine rağmen, kansere sebep olduğu gerekçesiyle AB ülkeleri başta olmak üzere çok sayıda ülkede bunların kullanımı yasaklanmıştır. Yine aynı gerekçeyle başta Amerika ve İngiltere olmak üzere pek çok ülkede siklamat kullanımı yasaktır.[135]

Katkı maddelerine yöneltilen eleştirin önemli bir sebebi de doz meselesidir. Bilim çevreleri, "Her madde zehirdir, zehir ile zehir olmayanı ayıran dozdur." yargısından hareket ederek zararsız dozun belirlendiği katkı maddelerinin kullanımını güvenli görseler de, bu yaklaşımın bir kısım sakıncaları olduğu belirtilmektedir. Öncelikle belirtmek gerekir ki zararsız olduğu ileri sürülen doz miktarının tespitinde kullanılan ilmi kriterler izafidir. Zira bu miktar, söz konusu katkı maddesinin hayvanlar üzerindeki etkilerine göre belirlenmektedir. Daha sonraki araştırmalar neticesinde belirli dozda kullanımına müsaade edilen katkı maddelerinin bir kısım negatif etkileri tespit edildikten sonra bu dozlarda değişikliğe gidilmesi de bunun objektif bir kriter olmadığını göstermektedir.[136]

133 Fatih Gültekin, *Gıda Katkı Maddeleri*, s. 66.
134 Harun Şimşek, *Katkı Gıda Maddeleri*, s. 82.
135 Kemal Özer, *İnsan Ne Yemeli Ne Yememeli*, Hayykitap, İstanbul 2011, s. 87; Harun Şimşek, *Katkı Gıda Maddeleri*, s. 21.
136 İ. Hakkı İhsanoğlu, "Gıda Katkı Maddeleri", *Sızıntı Dergisi*, Kasım 2004, sayı: 310.

Kullanımına müsaade edilen doz miktarının zararsız olduğu kabul edilse bile, konuyla ilgili yeteri kadar üretici ve tüketici hassasiyetinin bulunmaması bir kısım riskleri de beraberinde getirmektedir. Yapılan araştırmalar bu konudaki eksiklikleri ortaya koymaktadır. Mesela Ankara piyasasından rastgele toplanan muhtelif markalara ait bazı gıdalara katılan sunî tatlandırıcılar üzerinde yapılan bir araştırma sonucuna göre, çikolataların % 21.52'sinde, reçellerin %34.37'sinde, kakaolu fındık ezmesinin %29.57'sinde, çokolatalı pastaların %16.66'sında, baklavaların ise %50'sinde yönetmelikte belirtilen dozdan fazla sakarin kullanıldığı tespit edilmiştir.[137] Gıda Güvenliği Başkanı, Samim Sener'in Türkiye'de gıda sektörünün %60'şının kayıt dışı olduğunu ve dolayısıyla bu ürünlerin güvenilir olup olmadığının bilinemeyeceğini ifade etmesi de, katkı maddelerinin belirtilen limitlerde ve izin verilen gıdalarda kullanımı konusundaki endişeleri arttırmaktadır.[138]

Tüketiciler de bazen belirli gıdaları fazla tükettiklerinden bazen de bir katkı maddesinin bulunduğu farklı gıdaları aynı anda tükettiklerinden ötürü zaman zaman belirtilen dozu aşmaktadırlar. Mesela İsveç'te Karolinska Institue'nin 1997-2005 yılları arasında 8 yıl süreyle 80 bin kişi üzerinde yaptığı bir araştırmaya göre pankreas kanserine yakalanan 131 kişinin, sunî tatlandırıcı ihtiva eden gazozlu ve kolalı içkilerden günde en az iki kutu/şişe içen kimseler oldukları görülmüştür. Bu durumda pankreas vücuda çok fazla gelen suni tatlandırıcılarla savaşmak için yüksek miktarda insülin salgılamak zorunda kalmış ve neticede yorularak kansere yenik düşmüştür.[139]

Katkı maddelerinin zararlarını belirlemeye yönelik araştırmalarda sadece üzerinde çalışılan katkı maddesinin ele alınması da bu araştırmaları kısmen gerçeklikten uzaklaştırmaktadır. Zira hiçbir katkı maddesi tek başına tüketilmez. Zaten katkı maddelerinin gıda özellikleri de yoktur. Bilakis onlar genellikle çok sayıda katkı maddesiyle birlikte gıdalara katılırlar. İşte bu nokta da karşımıza farklı bir problem daha çıkmaktadır. Çünkü bir araya gelen katkı maddelerinin birbiriyle kimyasal etkileşime gireceği ve bunların kendi başlarına gösterdikleri etkiden daha farklı etkiler gösterebilecekleri tahmin edilmektedir. Ayrıca bunların etkilerinin bir araya gelerek daha büyük hasarlara sebep olma ihtimalleri de bulunmaktadır.[140]

Maalesef yapılan araştırmalar, kullanımı yasaklanan katkı maddelerinin bile gıdalara katılabildiğini göstermektedir. Mesela yirmi beş farklı şeker örneği üzerinde yapılan bir araştırmada, bunların on birinde ülkemizde kullanılması yasak olan ponceau SX, ponceau 3R, amarant ve brilliant blue gibi gıda boyalarına rastlanmıştır. [141]

137 Aysel Bayhan, Saime Küçükkömürler, Güldüren Yentür, "Bazı Gıda Maddelerine Katılan Yapay Tatlandırıcılar Üzerine Araştırmalar", *Gıda Dergisi* 1997, 22(3), s. 190.

138 İsmail Tokalak, *Dünyada Gıda ve İlaç Terörü*, Gülerboy Yayıncılık, İstanbul 2010, s. 18.

139 İsmail Tokalak, *Dünyada Gıda ve İlaç Terörü*, s. 113.

140 Fatih Gültekin, *Gıda Katkı Maddeleri*, s. 103-105; Tülay Bağcı Bosi, "Gıda Katkı Maddeleri ve Sağlık", *A'dan Z'ye Gıda Katkı Maddeleri*, s. 207.

141 Gülderen Yentür, Ali Esat Karakaya, "Kullanımı Yasaklanan Aromatik Azo Yapısındaki Gıda Boyalarının Bazı Gıda

Aynı şekilde bazı katkı maddelerinin kullanımı belirli gıdalarla sınırlı tutulmuş olmasına rağmen, araştırmalar bu yasağa da yeterince riayet edilmediğini ortaya koymuştur. Mesela kullanılması yasak olmasına rağmen yirmi dokuz farklı meyveli dondurma örneğinden on altısında, sunset, tartrazin, ponceau 4R gibi sentetik boyalar tespit edilmiştir.[142] Yine 2008 yılında Afyon'da satılan lokumlarda kullanılan sentetik boyalar analiz edildiğinde yetmiş numuneden kırk beşinin standartlara uygun olmadığı ve bunlarda yüksek dozda sentetik boya kullanıldığı belirlenmiştir. 2007 yılındaki elma şekerleri üzerinde yapılan bir araştırma sonucuna göre ise izin verilen miktardan fazla olarak ponceau 4R renklendirici maddesinin kullanıldığı, bazı içeceklerde ise bu renk maddesinin kullanıldığı hâlde etikete yazılmadığı tespit edilmiştir.[143]

Gıda katkı maddeleriyle ilgili çalışmalar yapan uluslararası kuruluşlar aleyhinde ileri sürülen, dünyadaki küresel sermayenin kontrolü altında olmaları ve onların çıkarlarını gözetmeleri, zaman zaman bu kurumlarda çalışanların denetlemekle sorumlu oldukları özel şirketlere transfer olmaları, bağımsız otoriteler nazarında bu kurumların vermiş oldukları kararların ağır eleştirilere maruz kalması, bu kurumlarda yöneticilik yapan bazı kimselerin küresel şirketlerle yakın temaslar kurmaları, bu kurumlar üzerinde politik baskıların bulunması gibi iddialar da katkı maddelerinin güvenirliliği hususunda bir kısım tereddütler hâsıl etmektedir. Aynı katkı maddeleri üzerinde yapılan deney, test ve araştırmaların tamamen birbirine zıt sonuçlarla sonuçlanması da bazı çalışmaların maksatlı yapılabileceği ve bunların perde arkasında bir kısım güç odaklarının bulunabileceği ihtimalini gündeme getirmektedir.[144]

Kanser türlerinin %60'tan fazlasının önlenebilir çevresel nedenlere bağlı olduğunun ve yanlış beslenmenin bütün kanserlerin %35'inden sorumlu olduğunun ifade edilmesi de,[145] özellikle tartışmalı/şüpheli olan katkı maddelerine karşı tüketicileri biraz daha mesafeli durmaya sevk etmektedir. Bütün bu açıklamalar da göstermektedir ki gıda katkı maddelerinin tamamen zararsız ve masum olduklarını düşünmek gerçekçi değildir.

2- Zararla İlgili Nasslar ve Fıkhî Kaideler

Kur'ân ve Sünnet'te yer alan bütün hükümlerin temel maksadı; din, nefis, akıl, nesil ve malın korunmasıdır. Diğer bir ifadeyle bunlara gelecek her türlü zararın defedilmesi, şer'î hükümlerin ana mihverini oluşturmaktadır. Yüce Allah, *"Kendi-*

Maddelerinde Araştırılması", *Gıda Dergisi* 1985, 10 (6), s. 373.

142 Gülderen Yentür, Ali Esat Karakaya, "Kullanımı Yasaklanan Aromatik Azo Yapısındaki Gıda Boyalarının Bazı Gıda Maddelerinde Araştırılması", *Gıda Dergisi* 1985, 10 (6), s. 373.

143 Harun Şimşek, *Gıda Katkı Maddeleri*, s. 90.

144 Bkz. İsmail Tokalak, *Dünyada Gıda ve İlaç Terörü*, s. 21-22; 170; Kemal Özer, *İnsan Ne Yemeli Ne Yememeli*, s. 23-24.

145 Fatih Gültekin, *Gıda Katkı Maddeleri*, s. 73.

nizi öldürmeyin. Allah şüphesiz ki size merhamet eder."[146] beyanıyla insanın gerek kendi nefsini gerekse kendisi gibi olanların nefsini öldürmeyi yasaklarken, aynı zamanda insana zarar verecek ve nefsin helâkına sebep olacak fiilleri de nehyetmektedir.[147] Aynı şekilde Bakara suresinde yer alan, *"Kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın!"*[148] ayetiyle umumi bir disiplin ortaya konulmuş ve insana zararlı olacak her türlü tehlike ve mefsedetten uzak durulması gerektiği beyan edilmiştir.[149]

Allah Resûlü'nün, *"Zarar yoktur. Zarara zararla karşılık vermek de yoktur."*[150] şeklindeki beyanı ise zararın izale edilmesi gerektiğiyle ilgili önemli bir hukuk prensibi ve temel bir fıkıh kaidesi ortaya koymuştur.[151] Öte yandan zararın önlenmesi ve ortaya çıkan zararın izale edilmesiyle ilgili fukaha tarafından da pek çok fıkıh kaidesi ortaya konmuştur.

Bütün bunlardan ortaya çıkan netice şudur: İslâm dini, tıpkı koruyucu hekimlikte olduğu gibi, prensip olarak daha başta zarara uğramamak için gerekli olan tedbirlerin alınmasını ve bu konuda ihtiyatlı hareket edilmesini tavsiye etmiş; bir şekilde zararın ortaya çıkması durumunda ise bunun tazmin ve telafi edilmesini benimsemiştir. Nitekim İslâm hukukçuları da bir şeye daha baştan mani olunmasının, meydana geldikten sonra onun ortadan kaldırılmasından daha kolay olduğunu ifade etmişlerdir.[152] Zararı tamamen önlemenin mümkün olmadığı durumlarda ise yapılması gereken, zararın büyümesine fırsat vermeme ve onu olabildiğince alt düzeyde tutmaya çalışmaktır.[153]

Zararın izalesiyle ilgili kaidenin yiyecekler alanındaki tatbikine baktığımızda da karşımıza şu çıkar: İslâm, yeme ve içme konusunda vaz' ettiği hükümlerle hayatı koruyucu bazı tedbirler getirmiş ve aldığı önlemlerle insana zararlı olan gıdaları da haram kılmıştır. Diğer bir ifadeyle Allah'ın helâl kıldığı maddeler insan için faydalı, haram kıldıkları ise zararlıdır. Fakat bu zarar maddî veya manevî olabileceği gibi, dünyevî veya uhrevî de olabilir. Buradan hareketle insan bünyesine veya insanın ruh sağlığına zarar veren gıdaların yenilip içilmesinin caiz olmadığı da anlaşılmış olur. Buna göre akrep ve yılan gibi zehirli hayvanlar veya bozulmuş yemekler insana zararlı olduğu için caiz olmadığı gibi, ister hayvan, ister bitki isterse maden kökenli olsun, insana zarar veren ve sıhhati gideren her türlü gıdanın alınması da caiz olmayacaktır.[154] Bu gıdaların helâl asıllardan üretilmiş olmasının da bir önemi

146 en-Nisâ, 4/29.
147 Bkz. Fahruddin er-Razi, *Mefâtihu'l-gayb*, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye 2000, I, 1431; Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, II, 1343.
148 el-Bakara, 2/195.
149 Bkz. Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, II, 702-703.
150 İbn Mâce, "Ahkâm", 17.
151 Bkz. Abdullah el-Hilâlî, *Kâidetü lâ darara velâ dirâra makâsıduhâ ve tatbîkâtuhâ'l-fıkhiyye kadîmen ve hadîsen*, Dubai: Dârü'l-buhûs li'd-dirâsâti'l-İslâmiyye 2005, I, 20; 151-152
152 Kâsânî, *Bedâiu's-sanâî*, II, 270; Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâik*, IV, 107.
153 Bilal Aybakan, "Zarar", *DİA*, 44, 131-132.
154 Bkz. Vehbe Zuhayli, *Ahkâmu'l-mevâddi'n-neciseti ve'l-muharremeti fi'l-gizâi ve'd-devâi,* Dimeşk: Dâru'l-mektebî 1997, s. 38-39; Tavîle, *Fıkhu'l-et'ime mâ yehillu vemâ yahrumu mine'l-et'imeti,* Beyrut: Dâru's-selâm 2010, s. 30; Vehbe Zühayli, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve edilletuhû*, IV, 145.

yoktur. Bu açıdan hakkında nass bulunmayan yiyeceklerin hükmünü tespit etmede, onların insana zarar verip vermemeleri, diğer bir tabirle maslahat delili önemli bir ölçü olmaktadır. Fakat zararlı olan gıdalardaki zararlar ortadan kaldırıldığında bu gıdaların tekrar helâl hâle gelecekleri de unutulmamalıdır.

Çoğu zaman bir maddenin insana zararlı olup olmadığı tecrübe yoluyla bilinebilirse de, özellikle gıdaların çok çeşitlendiği ve karmaşık bir hâl aldığı günümüzde bunun tespiti her zaman kolay olmayabilir. Dolayısıyla fıkıh ilmiyle meşgul olan araştırmacılar, konuyla ilgili müsbet ilimlerin ve uzman kişilerin elde ettikleri araştırma sonuçlarını dikkate alarak, buna göre bir hüküm vermelidir. Dahası gıdalarla ilgili uzun araştırma ve tecrübeler neticesinde elde edilmiş ve kanun maddesi hâline getirilmiş ölçü ve kriterlerin gözetilmesi sadece merî hukukun bir gereği değil aynı zamanda dinî bir mes'uliyettir. Zira Yüce Allah, *"Şayet bilmiyorsanız, ilim sahiplerine sorunuz."*[155] ayetiyle bilgi sahibi olunmayan konularda, uzman ve ihtisas sahibi kimselere başvurulmasını emretmektedir.

3- Gıda Katkı Maddelerinin Zarar Açısından Değerlendirmesi

Bu açıklamalar da göstermektedir ki zararın daha baştan önlenmesi, meydana geldikten sonra da izale edilmesi İslâm'ın temel maksatlarından birisidir. Buradan yola çıkarak rahatlıkla, insana zararlı olduğu bilinen gıda katkı maddelerinin üretilmesinin, gıdalara katılmasının ve bu gıdaların tüketilmesinin caiz olmadığı söylenebilir. Ne var ki katkı maddeleri hakkında verilecek böyle umumî bir hüküm meselenin bütün boyutlarıyla anlaşılması ve aydınlatılması adına yeterli olmamaktadır. Zira katkı maddelerinin fayda ve zararlarının halk tarafından bilinmesinin zorluğu bir tarafa, konuyla ilgilenen bilim adamları ve uzmanların da bu konuda çok farklı yaklaşım ve görüşlere sahip oldukları görülmektedir. Dahası "zararlı olma" durumunun sübjektif bir mahiyet arz ettiği ve konuyla ilgili bir çerçeve çizmenin zor olduğu da bir gerçektir. Bu sebepledir ki zararlı olması gerekçesiyle katkı maddeleri hakkında tek tek hüküm vermek ciddî bir araştırmaya ihtiyaç duymaktadır.

Bununla birlikte, gıda katkı maddeleriyle ilgili zararlı olma kriteri esas alınarak bir kısım şer'î hükümlerin verilmesi de mümkündür. İlk olarak belirtmek gerekir ki hakkında yapılan araştırma ve deneyler neticesinde ADI değeri belirlenemeyecek düzeyde güvenli kabul edilen katkı maddeleri helâldir.

Buna karşılık bilim adamlarının ve gıda otoritelerinin yürüttükleri deney ve yaptıkları araştırmalar neticesinde kesin olarak zararlı olduğuna karar verdikleri katkı maddelerinin kullanılması ve tüketilmesi ise caiz değildir. Çünkü bunlar bir nevi zehir niteliğinde olup, insan vücudu açısından zararlı maddelerdir. Bu tür kat-

155 el-Nahl, 16/43; el-Enbiyâ, 21/7.

kı maddelerinin güvenli kabul edilen bir doz miktarı tespit edilememiş olduğu için, kanunen gıdalarda kullanılmaları da yasaktır.

Zararsız bir doz miktarı belirlenmiş olan katkı maddelerinin, bu miktarın üzerinde kullanılmaları da aynı hükme tâbidir. Zira bu tür katkı maddeleri zaman içerisinde insan bünyesinde yer alan organ, doku ve hücrelerde farklı tahribatlara sebeb olacak ve bu da zamanla değişik hastalıkların ortaya çıkmasına zemin hazırlayacaktır.

Farklı sebeplerden ötürü FDA ve EFSA gibi gıda otoriteleri tarafından güvenilir olup olmamasıyla ilgili hakkında birbirine muhalif açıklamalar yapılan katkı maddelerini ise şüpheli kategorisine dâhil etmek mümkündür. Bu tür katkı maddeleriyle ilgili birbirinden ayrı yayınlar yapılmakta ve gıdalarda kullanım izni de ülkeden ülkeye değişebilmektdir. Araştırmaların ilerlemesi ve konu hakkındaki bilgilerin netlik kazanmasıyla birlikte, söz konusu katkı maddelerini de mubah veya yasak sınırına dâhil etmek mümkün olacaktır.

Yapılan araştırmalar neticesinde ADI değeri belirlenenler ise izin verilen miktarlarda tüketildiği zaman helâl olmakla beraber zorunluluk durumları dikkate alınmalıdır. Şeyet koruyucular gibi kullanılmadığı zaman gıda güvenliği olumsuz etkilenecekse bunların izin verilen miktarlarda tüketilmesinde bir mahzur olmayacaktır. Çünkü burada bir zaruret vardır. Ancak renklendiricilerde olduğu gibi kullanılması gıda güvenliği açısından zorunlu olmayanlar, her ne kadar ADI değerini aşmayacak ölçüde tüketilmesi güvenli olarak kabul edilse de az miktarda potansiyel risk barındırdıklarından tüketilmeleri mekruh görülebilir. Konunun uzmanları tespit edilen dozun altında kullanılmasının güvenli olduğunu belirttiği için, bu tür katkı maddelerinin kullanıldığı gıdaların haram kabul edilmesi mümkün değildir. Fakat söz konusu katkı maddelerinin tamamen mahzursuz olduğunu söylemek de oldukça zordur.

Öncelikle belirtmek gerekir ki bu tür katkı maddeleri sentetik olduğu için vücuda yabancıdırlar. Bu sebeple de yıllar içinde bir kısım zararlarının ortaya çıkması muhtemeldir. İkinci olarak bunların izin verilen dozdan fazla kullanılması zararlı olduğu için, her zaman bu miktara dikkat edileceğini söylemek çok da gerçekçi değildir. Üçüncü olarak insanlar, tükettikleri farklı gıdalar sebebiyle günlük alınmasına izin verilen dozu aşabilirler. Dördüncü olarak bu tür katkı maddelerinin vücuda alınan diğer katkı maddeleriyle ne gibi reaksiyonlara gireceği tam olarak bilinememektedir. Son olarak söz konusu katkı maddelerinin çok çeşitli gıdalarda kullanılabileceği ve insanların bunları ömür boyu tüketmeye devam edecekleri düşünüldüğünde, uzun vadede farklı rahatsızlıklar ortaya çıkabilir.

Katkı maddelerinin gıdalarda kullanılmasına dair bir hükme varma konusunda ölçü olabilecek diğer bir nokta da fayda-zarar mukayesesi yapmaktır. Buna göre bir taraftan söz konusu katkı maddesinin imalâtı düşünülen üründe kullanılma gerek-

liliği, diğer yandan da kesin veya muhtemel zararları hesap edilmeli ve buna göre bir karar verilmelidir. İşte bu noktada, katkı maddesinin üründe kullanılma amacı büyük önem taşımaktadır. Buna göre antimikrobiyel veya antioksidan olarak kullanılan bir katkı maddesinin küçük bazı riskleri müsamaha ile karşılanabilirken; renklendirici veya tatlandırıcı olarak kullanılan katkı maddeleri için aynı zarara göz yumulmayabilir. Zira ilkinde, üründe koruyucu kullanılmadığı takdirde onun içinde zararlı mikroorganizmalar gelişecek ve sağlık açısından problemli hâle gelebilecektir. İkincisinde ise gıdanın renklendirilmesi veya tatlandırılması ciddi bir ihtiyaçtan ziyade ürünü albenili göstermeye yöneliktir.

IV- SONUÇ

Günümüzün mevcut hayat şartları düşünüldüğünde, bütünüyle gıda katkı maddelerinden uzak durmanın mümkün olmadığı anlaşılmaktadır. Zaten bu, gerekli de değildir. Zira katkı maddelerinin tamamı şer'î açıdan haram olmadığı gibi, sağlık açısından da zararlı değildir. Önemli olan bu konuda dinî hassasiyet ve sağlık açısından doğru tercihlerde bulunabilmektir.

Bu araştırmamızda ulaştığımız neticeye göre, İslâm'ın yenilip içilmesini haram kıldığı gıdaların katkı maddesi olarak kullanılması ve bu tür katkı maddelerinin eklendiği gıdaların tüketilmesi de caiz değildir. Katkı maddelerinin içine katıldığı ürün içerisinde renk, tat ve koku özelliklerini kaybederek müstehlek hâle gelmelerinin de bu hükme bir tesiri yoktur.

Öte yandan istihâle geçiren katkı maddelerinin hükmü de değişecektir. Dolayısıyla kaynağı haram olan katkı maddeleri başka bir maddeye dönüştüklerinde haramlık hükmünü kaybederler. Bununla birlikte meyte, domuz ve alkol gibi İslâm'ın haram kılmış olduğu gıdalar gayr-i mütekavvim mal olduğundan bunların hammadde olarak kullanılmaları caiz değildir. Bunların hammadde olarak kullanılmasında kasıt unsurunun bulunması ve maslahat prensibi de bunu gerektirmektedir. Tükettikleri katkı maddelerinin haram kaynaklardan elde edildiğini bilen tüketiciler de ihtiyat ve takvanın gereği olarak bunlardan uzak durmalıdırlar.

Diğer taraftan vücuda zararlı olan katkı maddeleri şer'î açıdan da caiz olmayacaktır. Ne var ki bunun tespit edilmesi konunun uzmanlarına düşmekte ve farklı sebeplerden dolayı bu konuda net bilgiler ortaya konulamamaktadır. Bu açıdan konuyla ilgili şu tavsiyelerin yapılması uygun olacaktır: Tüketicilerin beslenmelerinde mümkün olduğu kadar endüstriyel gıdalara az yer vermeleri, bunlar içinde katkı maddesi ihtiva etmeyenlere veya daha az ihtiyva edenlere yönelmeleri, ambalajlı ve güvenilir markaları tercih etmeleri Yüce Allah'ın ihsan ettiği vücut emanetine riayetin ve konuyla ilgili nasslara uygun hareket etmenin bir gereği olacaktır.